

Ажыглалже кирер тудугда

ТӨӨГҮ БОЛГАШ КЕЛИР ҮЕ — ЧАҢГЫС ЧЕРДЕ

• Аныяктар өргээзи хоорайны улам каастаар

Тываның кол тудуг объектилеринде ажылдарның чорудулгазы ТР-ниң Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оолдун онза хайгааралында болгаш хыналдазында дээрзин билир бис. Ооң амы-хууда шудургузу-биле сөөлгү чылдарда үр үениң дургузунда доктаап турупкан турган оран-сава тудуглары дооступ, эвээш эвес чаа тудуг объектилер ажыглалже кирген. Оларның аразында кандызын чок дээрл. Амгы үениң негелделеринге дүүшкен тудугларны көөрге безин каракка өөрүнчүг. Ленин кудумчузунда Национал музейниң чанында келир үеде Аныяктар өргээзиниң тудуунда ажыл база кидин түлүк. Амгы үеде ында ажылдар кандыг үе-чаада чоруп турарыл дээн бодал-биле аңаа бардым. Кудумчуда агаарның температуразы кадар 35 градус ашкан, сактырга-ла, тынар агаар чедишпес ышкаш, ынчалза-даа тудугжулар изиг халыынны тоор хире эвес ажылдаан турлар. Оларның ажыл-ижин удуртуп-башкарып турар прораб **Андрей Владимирович МАРТЫНОВ**-биле чугаалаштым.

— Андрей Владимирович, бо бискээрде туттунуп турар оран-саваның дугайында шупту экилбес болур чорду. Маңаа тир үеде чогум чүү турарыл?

— Маңаа кайгамчыктыг чараш, ткуп кылган бурунгу тураскалдарга кожолаштыр Аныяктар өргээзи турар. Ол ийи кааыттан густунар. Эгезинде маңаа чүгле ер вектин даш тураскаалдарын гузар делгелге шөлү турар деп тпирлеп турган. Ынчалза-даа тилелдин үзел-бодалы езугаар аның төөгүлүг эрткен үеи биле ир үезин чаңгыс крыша адаанга ар болза, чөптүг болгаш ханы ылыг деп чогуур органнарның илдамчылары көрген.

Бирги кааытка Кызыл хоорайның ааты байдалдар актыларның илгезиниң албан чери болгаш тларий турар, ийиги кааытка аяктарга янзы-бүрү бөлгүмнер

өрээлдери (танцы-сам, ыры, дааранылга, аудио-бижилге студиязы, конференц-зал дээш, оон-даа өске) база 215 дөрбелчин метр шөлдүг ресторан ажыттынар. Өргээзи долгандыр экологтук паркты таарыштыр тургузар. Мен бодум амы-хууда бодаарымга, ылап-ла солун болгаш көрүштүг, ажыктыг чер маңаа турар-дыр ийин.

— Тудуг ажылдары кажан эгелээнил база баш удур саналдар-биле кажан доостур ирги?

— Бистиң «Көдээ тудуг» тудуг албан чери конкурска тиилеп алгаш, эрткен 2011 чылдың чайын тудуг ажылдары эгелей берген. Тудугнуң төлевилелин «Тывагражданпроект» организациязы ажылдап кылган. Ол езугаар туйбу, бетон дээн чижектиг тудуг материалдары-биле ооң кол кезээн тургузуп турары бо. Онзагай бир чүүл



Тудуг ажылдары кидин түлүк.

болза, оран-саваны шилдээри. Төлевилел езугаар өргээниң хей кезинин тускай шил-биле шывар. Күүсеттинген ажылдарны хуу-биле көөр чүве болза, 20 хуузу туттунган деп бүзүрелдиг чугаалап болур, а долузу-биле келир 2013 чылдың төнчүзүнге чедир доозуптар-ла боор бис.

— Сөөлгү үеде республиканың девискээринде чер шимчээш-киннери удаа-дараа болуп турар. Аңаа хамаарыштыр тудугларда сейсмологтук быжыглаашкын айтырыныч улуг кичээнгейни салып турар болгай. Бо тудуг объектинде ол талазы-биле кандыг хемчеглер алдынганы?

— Ийе, шын чугааладынар. Ол талазы-биле шыңгыы болгаш чиге дорт ажылдар чоруп турар. Чер шимчээш-киннери болган таварылгада оран-саваның туружу быжыг болзун дээш, тускай холумактарны ажыглап, ында сейсмологтук куржагы тургускан. Ооң ачызында 8-9 балл чедир чер шимчээш-кин-

нери болу берзе, оран-сава чайгылыш чок, быжыг турар ужурулуг.

— Кандыг-даа үүле-херекке акшаландырышкын айтырыы кол черни ээлээр болгай...

— Тудугнуң акшаландырыш-кынны федералдыг болгаш тус чергелиг бюджеттерден чоруп турар. Ылаңгыя Тыва Республиканың Чазааның талазындан тускай сорулгалыг программа езугаар улуг деткимчени ап турар бис. Бо талазы-биле улуг бергедээш-кин-нер чок деп дорт чугаалап болур.

— Ажылчынарның четчип турар бе?

— Ийе. Маңаа хамаарыштыр эки дээрден башка, өске чүнү-даа чугаалап шыдавас мен. Чүге дээрге сөөлгү үеде Тыва Республикада тудуг ажыл-агыйы аажок сайзырап турар болгай. Ынчангаш тудуг ажылдакчызының мергежили, ажылы катап үнелиг аларган. Бистиң ажылдакчыларывыс ол дугайын билир болгаш хүлээп алган ажыл-ижинге хамаарылгазы шыңгыы улус. Мында колдуунда тус черниң чурттакчылары ажылдап турар.

— Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, тудуг объектинде байдал багай эвес ышкажыл?

— Ийе, ажылдар план езугаар чоруп турар. Тудугжулар коллективи изигни изиг дивейн, соокту соок дивейн кызымаккай ажылдап турар. Келир үеде бо тудуг оран-саваны республиканың чурттакчыларына, ылаңгыя аныяктарына, улуг белек дээрзи чугаажок. Оон аңгыда Тываже аалдап кээп турар кижилерге база сонурганчыг объект болур ужурулуг. Ынчангаш хей-ааыттыг, омак-сергек, шудургу ажылдаары дээрге бистиң кол сорулгаларывыстың бирээзи-дир.

— Ажыл-ижиңерге чедиш-киннерни күзевишаан, айтырылгарга харыылап бергениңер дээш четтирдим.

Азияна ТАУ чугаалашкан. Чингис СААЯНЫҢ тырт-тырган чуруктары.

Эки медээ

ТИИЛЕКЧИ — БАЙ-ТАЙГА КОЖУУН

Малчыннарның байырлалы Наадым-2012-ни эрттирер эргени Бай-Тайга кожуун чаалап алган. Ындыг түңнелди Наадым талазы-биле республиканың оргкомитети үндүрген. Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң болгаш социал адырның түңнелдериниң талазы-биле муниципалдыг тургузулгар аразында бирги черни Бай-Тайга кожуун ээлээн болгаш тиилекчи 10 млн. рубльди шаңналга алыр. Наадым байырлалы чогум кожуунга эвес, а найысылал Кызылдан 9 километрде Тос-Булакка эртер.

Көдээ ажыл-агый яамызының дыңнатканы-биле 2010 чылга дең-нээрге, бай-тайгажылар мал бажын 8,3 хуу, эт бүдүрүлгезин 48 хуу өстүрген. Бай-Тайганың бүгү улуг-бичии көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелери саң-хөө чылын орулгалыг ашкан. Бүгү деңнелдин бюджеттериниң үндүрүг болгаш чыылдаларының шилчилгелери 2010 чыл-биле деңнээрге, 3,6 катап өскен. Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелериниң ажылдакчыларының ортумак даңзызы 5,2 хуу өскен.

Ийиги черни оргкомитет Чөөн-Хемчик болгаш Таңды кожууннарга тывыскан. Олар дең санныг баллдыг болган. Кайы-даа кожуунда мал бажының саны биле сүт бүдүрүлгези өзүлдегил болган. Эт бүдүрүлгезиниң талазы-биле чөөн-хемчикчилер мурнап турар, а тарылга талазы-биле таңдыжылар эки көргүзүлгелер болган. Кайы-даа кожуунда көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелериниң ажылдакчыларының ортумак даңзызы кызырылган.

Үшкү шаңналдыг черни Сүт-Хөл кожуун алган.

Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем сайыдының саң-хөө талазы-биле оралакчызы Любовь Анай-оол мөөрейниң түңнелинге хамаарыштыр мынчаар чугаалаан:

— Рейтинг таблицаны абсолюттук көргүзүлгелер-биле эвес, а чыл дургузунда оларның өскерлип келген темпизиниң аайы-биле үндүрген. Бо рейтинг муниципалдыг тургузулгарның эрге-чагырга органнарының, удуртукчуларның болгаш көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелериниң чедимчелиг ажыл-чорудулгазын көргүзүп турар. Мөөрейниң тиилекчизи 10 млн. рубльди шаңналга алыр. Ол акша-хөреңги кожуунуң социал-экономиктиг сайзыралынче үнер ужурулуг. Бай-тайгажыларга бистиң яамы МТС тургузуп алыры-биле көдээ ажыл-агый техниказының комплектизин садып алырын сүмел-леп турар, чүге дизе кожуун дыка хей көргүзүлгелер талазы-биле мурнап-даа турар болза, тараа, картофель, ногаа бүдүрүлгезиниң талазы-биле көргүзүлгелери ындыг-ла эки эвес.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.



Аныяктар өргээзи-ниң келир үеде ниити хевир.

ЧАСКЫ СЕССИЯ ДООЗУЛГАН



дың даргазы К.Т.Даваа журналистерниң айтырыгларынга харыылап, интервьюну берген. Ону моон адаанда парладывыс.

—Каң-оол Тимурович, эрткен чартык чылдың дургузунда болган кандыг солун болушкуннарны демдегледип болур силер?

—Чартык чылдың дургузунда, шынап-ла, элээн хөй төөгүлүг болушкуннар болган: бирээде, Россия Федерациязының Президентизи В.В. Путинниң соңгулданы-дыр. Оон аңгыда Тыва Республиканың Баштыңы— Чазааның Даргазының бүрүн эргелерин Ш.В. Кара-оолга тывысканы-дыр. Ол ышкаш 2012 чылдың Россия төөгүзүнүн болгаш Тыва литератураның чылы кылдыр чарлааны улуг сонургалды болдуруп турар.

Хоойлужудулга ажил-чорудулгазынга хамаарыштыр чугаалаар болза, ол 2012 чылдың 1-ги чартык чылының планы-дыр. Ону долзу-биле күөсеттис. Чурттагы чонунуң социал камгалалының чаа хевирлерин тургузарынче улуг кичээнгейни угландырган бис, ылаңгыя хөй ажи-төлдүг өг-бүлелерге хамаарыштыр. Экономиканы камныг болдурууның чаа аргаларын тып, тус черниң бараан бүдүрүкчүлөргө деткимче, турисчи индустрияны сайзырадыры, күштүг болуп турар хоойлуларны боттанышкынның контролю дээш, ышкаш айтырыглар доктаамал кичээнгейге турган.

Планнаттыг болгаш сайгарып көөрүңгө белеткеп турган 4 хоойлу төлөвилелдерин хамааржыр комитеттер ийги чартык чылче шилчиткен. Дээди Хурал биле Күрүне Думазының болгаш Федерация Чөвүлелиниң кады ажилдажылгазының түңнелинде 72 федералдыг хоойлулар төлөвилелдерин часкы сессияга сайгарып көргөн.

—Өг-бүлелерде онза-солун кандыг болушкуннар болганыл?

—Өг-бүлениң кол болушкуннары дээр-ле, ажи-төл-биле холбашкан болушкуннар-ла болгай. Бо чайын бистиң уруувус Белекмаа Тываның Республиканың күрүне лицейин чедишкенин доосту. Сөөлгү конга байыр-лалыңа барып кирип, уруунуң өөрүшкүзүн үлөжип, башкыларынга өөрүп четтиришкенин чылыг сөстөрүн чугаалаар ааскежиктиг болдум.

—Часкы сессияга 60 ажыг хоойлуларны хүлээп алган-дыр силер. Оларны кымнарның эге-

2012 чылдың июнь 20-де Дээди Хуралдың депутаттары түңнел хуралды эрттиргеш, часкы сессиязының ажилын дооскан. Бир-ги чартык чылдың дургузунда депутаттар 348 нормативтиг актыларны болгаш 60 ажыг хоойлуларны сайгарып көргөн болгаш хүлээп алган. Хоойлужудулга ажил-чорудулгазынга хамаарыштыр Дээди Хурал-

лээшкени-биле ажилдап кылганыл база эн-не кол-колдарын демдегледип көрүңерем, Каң-оол Тимурович.

—Хүлээп алган хоойлуларның 32-зин парламент депутаттары ажилдап кылган, 29 хоойлу төлөвилелдерин Тыва Республиканың Баштыңы—Чазааның Даргазы кириген, республиканың төп соңгулда комиссиясы 4 хоойлу төлөвилелдерин кириген, 1 хоойлу төлөвилелин Тыва Республиканың прокуратуразы база 1 хоойлу төлөвилелин Конституция комиссиясы.

Күш-ажылдың хоочуннарының, тылдың хоочуннарының социал камгалалынче, политиктиг репрессияга таварышканнарның адын агартырынче уланган хоойлуларны Дээди Хурал хүлээп алган. Ажил чоктарга хамаарышкан хоойлуга өскерилгелерни кириген болгаш туберкулезка удур хемчеглер дугайында хоойлуну хүлээп алган.

Сөөлгү часкы сессиявыстың хуралына 5 болгаш оон хөй ажи-төлдүг иелерге ие капиталын кириер дугайында хоойлуну долзу-биле хүлээп алдывыс. Оон мурнунда ол хоойлу 7 уруглуг иелерге хзамааржып турган.

Оон аңгыда депутаттар республика Конституциязынга Хөй-ниити палатазының болгаш Тыва Республикада уругларның эргелериниң талазы-биле бүрүн эргелиг төлээге эгелекчи хоойлужудулга эргезин быжыглаан.

—Культура болгаш өөредилгеге хамаарышкан хоойлужудулгада өскерлишкенин бар бе?

—Ол бирги чергениң айтырыглары-дыр. "Өөредилге дугайында" хоойлуга өскертилгелерни кириген болгаш өөредилге адырының ажилдакчыларынга болгаш көдээ-де башкыларга чуртталга оран-савазының төлөвири дээш компенсация бээриниң чаңгыс аай чурумун тургускан. Социал деткимче хемчеглерин тодараткан. Республика девискээринде турар төөгүнүң болгаш культураның тураскаалдарын камгалал арттырыны дугайында тускай хоойлуну хүлээп алган.

—"Чер дугайында" хоойлуга хамаарыштыр чүнү демдегледип болур силер?

—"Чер дугайында" Конституция хоойлузунда өскерилгелер кириген, ол айтырыгларны депутаттар идепкейли-биле сайгарган. Респуб-

ликаның бюджетиниң боттук байдалын өөренип көрбүшаан, хөй уругларлыг өг-бүлелерге, инвалид уругларлыг өг-бүлелерге чер участоктарын халас бээриниң бүгү аргаларын сайгарып көргөн. Оон аңгыда республиканың чурттакчыларының ажил-чорудулгазынга социал деткимче кылдыр хууда дузалал ажил-агыйлыг хамаатыларга чер участоктарының ниити хемчээлин 5 катап улгаттырган.

—Соңгукчулар болгаш хөй-ниити-биле ажил планының байдалы кандыгыл? Чижээлээр-ге, пассажирлер аргыштырылганынга хамаарышкан айтырыгны чон чиди-биле тургузуп турган болгай.

—Республиканың транспорт биле хандырылганы оон экономиказының хөгжүлдээзиниң кол өзүс болгай, ынчангаш парламент Хакас Республика биле Тыва Республиканың пассажирлер аргыштырылганын талазы-биле кады ажилдажылгазының дугайында Чөпшээржилгени бадылаан.Ындыг Чөпшээржилгелерни Сибирь федералдыг округунуң кожал-хелбээ регионнары-биле база чарган.

Соңгукчуларның хөмүр-даш өрттээн таарыштырыны дугайында айтыры кичээнгей чок артпаан. "Тыва даг болбаазырадыр компанияның" төлээзиниң киржилгези-биле депутаттар ажилчын хуралды эрттирген. Оон түңнелинде ук компанияның удуртукчузунуң адынга хөмүр-даш өрттээн бадырар саналды кириген. Чер шимчээшкенин уруктары чайладыры-биле холбашкан айтырыглар депутаттарның контролюнда алдынган. Аңаа хамаарыштыр март айда Каа-Хем кожуунга Дээди Хуралдың үнүшкүнүг хуралын эрттирген.

Чаа-Хөл кожуунуң девискээринде хаяда бурган чуруун камгалаар талазы-биле хөй-ниитиниң шимчээшкенин депутаттар катчып, айтырыгны хандыр өөренип көрүп, Саян-Шушенск ГЭС-тиң удуртулганы-биле чугаалажышкыннары кылган. Түңнелдер бар, ажил уламчылап турар.

Республиканың чогаалчылары-биле ужуражылга утундурбас болушкун болуп арткан. Авторларның чаа чогаалдарын оларның боттарының күөселдезинде дыңнаар аргалыг болдувус. Билдингир күрүне ажилдакчызы Х. А. Анчымаа-Токаның төрүттүнгенинден бээр 100 чылынга тураскаадып, эң баштайгы тыва херээжен парламент удуртукчузунга мөгейиг кылдыр солун ужуражылга эрткен. Бо ужуражылгаларны тыва Чогаалдың чылынга болгаш Россияның төөгү чылынга тураскаадып эрттирген.

Сөөлгү часкы сессияга силер депутаттар мурнунга отчедунарны илеткээн болгай силер. Депутаттар мурнунга оон ыңай кым илеткел кылган ирги? Отчетту кандыг деп үнелээнил?

—Дээди Хуралдың ажил практикасында бо чылын бир-ле дугаар иштики херектер сайыды А.Ф. Лобановтуң отчетун дыңнаан.

Дээди Хуралдың чедиги хуралына 2007-2012 чылдарда Тыва Республиканың Чазааның ажил-чорудулгазының дугайында ТР-ниң

Баштыңы — Чазааның Даргазы Ш.В.Кара-оол илеткээн.Дээди Хуралдың Чөвүлелиниң болгаш Тыва Республиканың Чазааның Чөвүлелиниң каттышкан хуралдарын эрттирери чаңчылчаан.

—Депутаттарның ажилының бир сайзыраан хевир мониторингилер, "төгерики столдар" эрттирери болгай. Кандыг-кандыг айтырыглар депутаттарны дүвүредип турган ирги?

—5 "төгерики столдарны" эрттирген бис. Аңаа депутаттар инвалид кижилерниң социал болгаш медицина хандырылганын дугайында, уругларны каржы чоруктан камгалаарының айтырыын, республикада хууда чуртталга оран-сава тудуунуң дугайында, Адвокат палатазының, нотариустуң ажил-чорудулгаларын, халас юридиктиг консультациялар дугайында айтырыгларны сайгарып чугаалашкан, чогуур түңнелдерни болгаш шийтирилери хүлээп алган.

—Дээди Хурал парламентилен аразында кады-ажылдажылганы калбартыры-биле ажилды идепкейжидип, регионнар аразының харылзаазын быжыг тудуп турар болгай. Оон кандыг түңнелдер үндүрүп болурул?

—Дээди Хурал бо чылын парламент харылзааларын быжыктырар сорулга-биле Моолдун Увс аймакка, Алтай Республикага ажилчын ужуражылгаларны эрттирген. Апрель төңүзүнде мен Чечен Республикага четкеш келдим. Оон түңнелинде Алтай Республиканың Эл-Курултай Күрүне Хуралы-биле, Чечен Республиканың парламенти-биле кады ажилдажылга дугайында Чөпшээржилгеге ат салдынган. Практиктиг түңнел чүл дээр-ге, үнелеп четтинмес арга-дуржулга солчуушкуну, өскелерден өөренип алыры-дыр.

—Каң-оол Тимурович, силер "Чаңгыс демниг Россия" партиязының төлөвилелиниң секретары болгай силер, Дээди Хуралдың ажил-чорудулгазынга парламент фракциязының киржилгезиниң деңгелин канчаар үнелеп турар силер?

—Парламентиниң ажилынга партияның фракциязының ажил-чорудулгазы кол черни ээлеп турар. Нормативтиг акт бүрүзүн бирден бир чокка сайгарып турар эксперт комиссиясы-биле дөмей. Фракцияның хуралдарына партия тургузуунуң дугайында, партийжи чурум дугайында айтырыгларны тургузуп,партийжи төлөвилелдерни канчаар боттанып турарының дугайында фракцияның кежигүннөринге дыңнадып турар. Отчетту үениң дургузунда 9 хуралды фракцияга эрттирген, аңаа 26 эң кол айтырыгларга хамаарыштыр шийтирини хүлээп алган.

Парламент ажилының ийги чылы доозулган, ынчалза-даа парламент каникулдарының үезинде-даа депутаттар боттарының округтарының амыдыралына идепкейлиг кирип, соңгукчуларны хүлээп ап, оларның чагыгларын күөседир талазы-биле ажилын уламчылаар дээрзин Каң-оол Тимурович журналистерге тайылбырлаан.

Светлана БАЛЧЫР.

Билип алыры чугу

ГАЗ

АЖЫПТАКЧЫЛАРДЫ
КИЧЭЭНГЕЙНИ

Бистиң республиканың хоорай, суурланың чурттакчылары чүгле амыдырал ханын ылгазында ажитурар. Ылаңгыя ба ээлеринге газ ажитурарга херек амгының дериг-херексдериниң ажыг улуг. ты ажитурары эпинчалза-даа айылы улуг. Ынчангаш ону чускай тайылбыр, өдилге эрткен кижияжитурар болза эки.

Ындыг тайылбырны "газ" ААН ажил-агыйы эрттирар. Вентиляция кандаларының байдалы дээш Тилер, компанияларның бацрыкчылары харыысалгалыг. адааның газ сывырындак үрелбезин дээш камныг болчер ажилдарын кылырын болыаш олуртуруп ыяа-ла "Тыва ААН-биле чөпшээржилгезугаар чорудар.

Бир эвес квартиранарда биле ажилдаар плита болзунарза, "Тывагаз" ажитурарга хыналда, септе кылыры-биле дүне-хүндүс, кээр болза, хүлээп алыр ужурилер.

Болбас чүүлдер:

Бажыңче боттары газ кири болбас (квартираларже, дөларже), газ дериг-херекселерин, газ баллоннарын ботта септеп, өскээр шимчедип билбас; газ дериг-херекселде турар оран-саваны эде дерикөжүрүп болбас; вентиляция каналдарын дуй хырбалап билбас, соңгаларны дуй шаап билбас; газ дериг-херекселдер соңгаларны дуглап алга ажитурар болбас; газ хып турүеде ону контроль чок арттыр болбас; бажың иштинче гачыдын кирип болбас; бир эвгаз чыды чытталып турар болкайда газ үнүп турарыл дээ ону дилеп, от шап болбас, савэмульсиязын азы тускай хереселдерни ажитурар; газ дачыыр сывырындактарны хана көзүлбес кылдыр малгашты болбас, кафель плиталар-биле дуглай чыпшырып болбас; гадериг-херекселдерин артык эсеп-биле дуглап азы оон сывырындактарын чеп-биле бир чивеге чыпшыр шарып болбас; гатыг баллоннары хуу кижилерден ап болбас, олар үрели азы ажитуралга таарышпас болу болур; бичии уругларга, он канчаар ажитурарын билбе улуска газты ажитуралдып болбас.

Серемчилелдиг болунар

Газ чыды билдинип келээдораан бүгү краннары дуглаңар; соңганы ажитурар, одораан авария албанын чалаңар телефонунуң дугаары 04. Олакелгиче от шакпаңар, о кывыспаңар, өрээлди эки агаар ладыңар.

Бир эвес бир-ле черде газ үнүп, чытталып турар болза ол частышкыннарга, өрүнеринге болгаш хораннанышкынга чедирер дээрзин утпаңар!

Сарыг шажын

ЧЫРЫК УГААННЫҢ МАНДАЛАЗЫ

• Буян-кежиктиң кыйгырыкчызы

Июль 2-де Цеченлинг сарыг шажын хүрээзинге ыдыктыг Аволакитешвара Бурганның кээргел сеткилдиг мандала очалаңын чаларадып бускан.



Индиядан чалаттырып келген
Ялцен Ринпоче Башкы.

Индиядан чалаттырып чедип келген күндүлүг Башкы Ялцен Ринпоче болгаш оң дуртулгазы-биле Индия хүрээзинден лама-башкылар чырык угаанның мандалазын удуп, чер-чуртувуска буянын чоруктуң аас-ежин өргүп, чүдүкчү чонга тайылбыр жылын чорудуп, сүзүктүг номналды юмчуп, ыдыктыг мандаланың элезинин чүдүкчүлерге үлээн.

Республиканың чонунга чоок таныш болу берген Бурган ораны — Аволакитешвара Бурганның мандалазын бо чылын дөрт угаар чыл чаларадып турары, сарыг шажынның тыва черде чүдүкчү чонунга ылдың чаагай чаңчылы апарганын эки билир ис. Бо удаада бодум бир-ле дугаар мандаланың ниити хевирин топтап көргөш, ынап-ла, ында кайы хире улуг сүзүгүн ингенин чуруп көргүскөн овулардан билип, база ол-ла хүн чүдүкчү чоннуң ынай энзиг чаштардан улуг назылыгларга чедир сарыг шажынга кайы хире хүндүткелдин, чүдүгезинин бедик деңгелдин көөргалыг болдум. Чежемейн халыын изиг үн турза-даа, ада-иезинин эдээнде оруп алган, бичии холдарын тейлей туткан чаштарның чаптанчыын, чаа школа дооскан тулгар боор, холдарында бышкан билигнин тестаттарын тудуп алган, өөредилге биринче оруун актадып, тейлеп олуарын өрүп көрдүм. Дунааргай хүнде сааттыг хүрээжен кижиге хөй кижилер аразынга маанчок, хостуг олуарга безин берге деп илир мен, ынчалза-даа мында изигден алданмай чүдүп орап келир үениң иелерин көргөш, дыка-ла үнеледим. Оон аңгыда артик-межел, кадыкшыл талазы-биле шаламчак байдалдыг кижилерни болгаш улуг

назылыгларны, аныяк-өскенни, аразында өске нацияның чоннарын база эскердим. Ажы-биле хүрээниң иштинде-даштында, адаанда-кырында кижиниң көвейин барган чон эки билир. Чоннуң көвейинден чурумну тудар сорулга-биле шагдаа ажилдакчыларының саны база хөй болду.

Дүштекиниң таптыг-ла үш шак турда, Цеченлинг хүрээзинин удуртукчузу Буян Башкы чонга Индиядан чалаттырган башкыларны таныштырып, келгеннерге өөрүп четтиришкенин чугаалап, мандаланың кыска тайылбырын чугаалады:

— Тываның Чазааның болгаш Камбы-лама эргелелиниң чалааны-биле Тывада дөрт чыл улай мандаланы кылып, чаларадып турар Индияның Трепунг хүрээзинден Башкылар аалдап келген. Чүс-чүс чыл бурунгаар бо хүннерге чедир тывалар Индияның Гоман болгаш Трепунг хүрээлеринге өөренип келген, амгы үениң салгалы ам-даа ында өөренип чоруур. Бо ыдыктыг хүрээлерниң лама-башкылары-биле бистиң аравыста харылзаа ол хире үе бурунгаар быжыгланyp келгенинден амгы салгалга



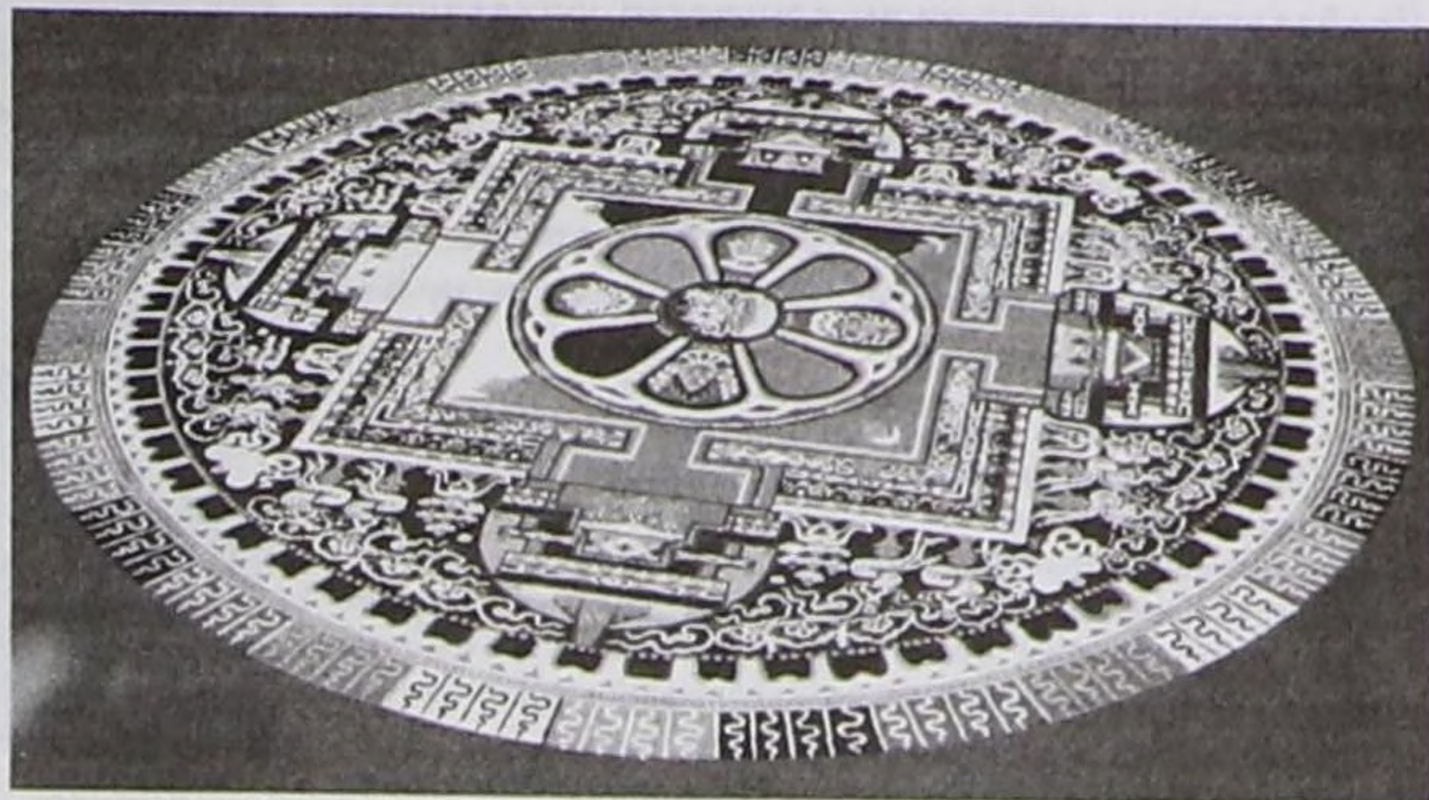
Тываның Камбы-ламазы Ялцен Ринпоче Башкының
сүй белээн хүлээн алды.

чедир сырый харылзаавыс ол болуп турар.

А чүдүкчү чонувус оон мурнунда хуулгаазын чүүлдерге дыка бүзүрээр чораанын билир бис. Чижээлээрге, лама-башкы мени өттүр көрүлкен, хамык чүвем аайлажы берген дээн уткалыг чүдүп турган болза, кажан 1992 чылда Чырыктылыг XIV Далай-Лама Башкы Тывага келгенде, буддистер бис деп боттарыны танып алгаш, оон соонда чүдүкчү чон сержиң, судур номун нептереңгейи-биле номчудар

аңаа чурттап өөренип билер кылдыр кижиге бодун өөредир. А ону өөренип алырда, буддизмниң философу утказы ажыктыг болгаш эки салдарлыг болуп турар.

Ыдыктыг мандаланы кылып турар Башкыларның Чемзриг дээш, оон-даа өске езулалдарын эскерип турарымга, амыдыралга дыка ажыктыг, чүге дизе оларның сестери кижиниң угаан-медерелинге эм-дом болуп турар, ында сиилбээн чуруктарда амыдырал кырында багай күштерден адырып турар амытаннар-дыр деп чүвөгө бистер бүзүрээр бис. Ону канчалдыр шынзыдар дээрге, мандала езулалдарында кижилерниң эвилең-ээлдээ көстүп, аңаа хүндүткелдиг чоруу илереп эгелээн. Мурнун былаажып, шашкылажып-иткилешпес, чурумга чагыртып турар апарганы чылдыңна бедик деңгелче көдүрүлүп олуар. Ийи дугаарында, мандала езулалыга чедип келгеш, чоок кижилериниң адын-сывын бижип, номга салырындан аңгыда, мандаланы удуртуп тургускан лама-башкыларга өөрүп четтиришкенин илердип турары база өөрүнчүг-дүр. Ниити Тываны алгаш көөрге, суурлар бүрүзүндө чаа бажыңнар туттунуп турарын билер бис, ол дээрге кижиниң бодунун тура-соруун көргүзүп, бичии-ле бергелерге таваржы бергеш, өске кижилерге хорадап, эрге-дужаалдыг даргаларны бактап, буруудадыр чоруктар эвээжеп, бо амыдыралга бодум шимченмес болзумза, амыдыралым мээң-биле кады туруп алыр деп оттуушкун кижилер ортузунда нептереп турары көскү болу берген. Харын-даа



Аволакитешвара Бурганның ыдыктыг мандалазы.

бойдус халаптары болурга, кижилерниң аразында найырал улам-на дыңзып, бот-боттарыга хумагалыг камныг апарган. Бо-ла бүгү кижилер аразында оттуушкунга XIV Далай-Лама Башкының өөрединиң ужур-дузазы, ийиде, Аволакитешвара Бурганның кээргел сеткил долган мандалазының күчү-күштүг хуулгаазыны-дыр.

Эргим чонум, чырык чер кырынга кижиге аас-кежиктиг болуп төрүттүнген болур, ынчангаш силер аас-кежиктиг амыдыралды чедип алыр дээш кызар ужурлуг силер. Кижиге бүрүзү өөрүшкү-маңайлыг чуртталгаже чүткүүр болза эки. Муңгараваңар, хомудаваңар, ол дээш бир кижини бактап, арага-дары ижип будалбанар. Эң-не кол чүвө — кандыг-даа айтырыг тургустунуп келзе, ону дарый үзе шиитпирлээрин кызыдыңар. Бир эвес кижиге кажан холун балыглап алганда, дүргөн эмчиге барып шарыттырбайн, муңгарал, арага-дары ижер болза, ол балыг ханылааш, улам аар хорага чедирип болур, а кажан изиг дээрзизинде эмчиге барып, эмнер чагдырып, шарыдып алыр болза, ук айтырыг шиитпирлеттинген болур болгай. Мындыг хевирлиг чижектерден көрүп чорааш, чедер-четпестеринерни эдип чазап, амыдыралыңар дээш боттарыңар туржуп чоруңар. Эң-не кол күзел — кижиге бүрүзү угаанныг болуп көрээлиңер, ниитилелге үлүг-хуувусту кириштирип чоруулуңар.

Башкы сөс алган соонда, Индиядан чалаттырган Башкы Ялцен Ринпоче очулдурукчузу-биле чыылган чонга өөрүп четтиргенин илередип, чаагай чолду күзеп, аалчыларга ачы-хавыязын көргүзүп, дузазын кадып келген лама-башкыларга болгаш дузалакчыларыңа сүй белектерни сунарын диледи. Ыдыктыг Камбы-лама Башкыга сүй белекти сунуп тура, ак кадакты кедирди. Оон аңгыда Буян Башкыга мерген угаанның чуруун сиилбээн танкызын, Индияда лама-башкыларның болгаш хуурактарның чыынды чуруун база индий дылда бижиттинген хүндүлел бижикти сөңнээни эң үнелиг белек болуп турар. Чүге дизе, бирээде, башкының бодунга буян-кежик, ийиде, тыва чонга мерген угаанның кежи болуп турар. Кижиниң эки кылган үлө-херээ ол хире бедик үнелелдиг болурун башкы демдегледди. Буянын аалчыларның сөңүңгө четтирген чаңгыс чер-чурттугларыныс хөй болду.

Ыдыктыг мандаланы чаларадыр бетинде улуг номналды номчуп дооскаш, Улуг-Хемниң агымынче чер-чуртувусту хай-халаптан камгалап, чонувуска кээргел сеткилди оттуруп, мерген угаанның чырык делегейин кижилерге шаңнаан мандаланың чартыын хемче ыдыктап чалараткан. Артып калган буян-кежик очалаңын чонга үлөп чедиштирген.

Улуг ыдыктаашкын соонда республикавыска багай кара күштерни мандала бодунче сиңирип, чуртувусту арыглаан дег кургап турган бойдус кудук-чайыктан оттуп кээп, хондур чагган чаашкындан төрөөн черивис арылганган ышкаш болду.

Белекмаа ООРЖАК.

Чингис СААЯНЫҢ тырттырган чуруктары.



Чүдүкчүлөр.

ТООРА-ХЕМДЕ БАШКЫ АВАШКЫЛАР

● Школада даштыкы дыл дугайында интервью

Тоора-Хемнің ниити билигнің ортумақ шко-
лазында даштыкы дыл башкылары авашкылар—
Чорбааларның ажил-ижин сонургап чугаалашкан
мен. Ховар мергежилдиг авашкыларның ажил-ишчи
чедишкени эвээш эвес. Ылаңгыя 34 дугаар
өөредилге чылын доозуп турар У.Д.Чорбааның
арга-дуржулгазы байлак болбастың аргазы чок.
Мээң сонургаан айтырыгларымга олар мынчаар
харылаан.

— Ульяна Давааевна, даш-
тыкы дыл башкызы мергежилди
чедип алыр деп күзөл, бодал си-
лерге канчап тыттып келгенил,
сонургадып көрүңерем.

— 1973 чылда Тоора-Хем шко-
лазының онгу класынга өөренип,
доозарыңа белеткенип чоруп ту-
румда башкывыс Тамара Ана-
тольевна Парчина бир хүн мени кый
деп алгаш, чугаалашты.

— Ульяна, эскерип турарымга
сен черле дылга салым-чаянныг
кижи-дир сен. Даштыкы дыл баш-
кызынга өөренип алыр сен бе?
Ылак эвес Красноярск хоорайның
даштыкы дылдар институту шко-
лавысче чалалга чоруткан-дыр,
мен сеңээ ынаар кирериниң экса-
меннерин дужаарын сүмелеп тур
мен — дээн.

— Четтирдим, башкы. Шенеп
көргей-ле мен—деп башкымга
удурланмадым. Бодум күзелим
болза, көдээде чурттап чоруур
кижи болгаш, улус ажил-агыиың
институдунче (көдээ ажил-агый)
кирип өөренир бодалдыг турган
мен. Башкым мени чайга чедир
белеткээ. Шыырак-даа белеткен-
ген бис. Башкымның арын-нүүрүн
бодааш, шаам-биле кызып турдум.

Кызылга келгеш, дыка хей үем
уруглар, оолдар-биле кирериниң
экзаменнерин дужаадым. Бир
олутче-ле 3-4 кижиде дужаал турар,
конкурс дыка улуг болган. 19 кижиде
Красноярскиниң даштыкы дылдар
институдунче кирериниң эксамен-
нерин дужаал алган бис. Ынчалдыр
ол өөрүм-биле 1-ги курсче өөренип
кирдик. Беш чыл эрткенде, чүгле
беш кижиде доозуп үнген бис. Эге
курстарга-ла эштеривис шүүрелип
артып, азы бергелерни алып эртип
шыдавайн баргаш, чанып эгелээ.
Мен база-ла башкымның сагыш
човаан сеткилин бодап келгеш,
шынап-ла, номдан бажым көдүр-
бейн турдум, берге-даа чорду,
ылаңгыя эге чылдарда шупту дыл-
дарны өөренир болгаш (немец,
француз, англи).

Бистиң үеисте аныяктарның
чурум-сагылгазы чогум эки турган.
Хоорай кезип, тояп чоруур кижиде
даа чок. Институттун янзы-бүрү
хемчеглеринге киржир турдус,
өске үелерде өөренир, онаалга
кылыр.

— Доозупкаш, баштайгы күш-
ажылчы базымнарыңарны каяа
эгелээн силер?

— Өөредилге яамызы мени Ме-
жегей ортумақ школазынче ажил-
дадып чоруткан. Кара-кыс Кожай-
ооловна Монгуш школа директору
тургаш, дыка эки уткуп, хүлээп
алган. Аңаа ийи чыл ак сеткилдим-
биле ажилдааш, бодумнуң доос-
кан төрөөн эгелээп ээл келген
мен. Башкыларының аразынга
ажылдаары, бир талазында, чийк
болур чорду, олар арга-сүмезин
берип, кижини хей-аът кирип кээри
ажок. Ийи талазында, улуг хары-
салга, ылаңгыя башкыларым,
өөредилге эргелекчизи кичээлдерге
олуржурга девиденчиг, дүвү-
ренчин канчаар. Ол үеде мето-
диктиг литература ховар, бүгү көр-
гүзүг материалдарын кижиде боду

кылыр чүве-ле болгай. Башкы-
ларымның сүмези-биле почта дам-
чыштыр словарьларны чагыдып
алыр турдус. Ам дээрге мага-
лыг-дыр, даштыкы дыл, литера-
турага хамаарышкан ном-дептер,
словарьларның кандызын-даа
садып турар аларган.

— 34-кү өөредилге чылын
доостурган-дыр силер, Ульяна
Давааевна. Ол үениң дургузунда
та чеже өөреникчилерни амыды-
ралдың делгем оруунче «аът-
карган» силер. Хей өөреникчи-
леринер аразында сагыжыңар-
да онзагай ылгалып артып кал-
ганнары база эвээш эвес-ле
боор, сонургадып көрүңерем.

— Ажилдап эгелээнимден бээр
беш классты доостурдум. 4-5
класстан тура алгаш, 11-ни доос-
турдум. Сагыш-сеткилимде олар
шупту арткан. Кижиде бүрүзү сактып
орбас-даа болза, ол азы бо өөре-
никчи деп адаптарга, кижиде бүрүзү
караамга чуруттунуп келир. Онза-
лап демдеглээр дээр болза, 1996
чылда доостурган класымны бир
дугаарында адап болур мен.
Уруум Аржаананың класкы чүве.
Ооң эштери дооскан институт-
тарыңа аспирантурага улаштыр
өөренгеш, ында ажилдап артып
калган уруглар база бар. Татьяна
Викторовна Шыырап Калмыкияда
ажылдап-чурттап чоруур. Наталья
Владимировна Кол — Москвада
ажылдап-чурттап чоруур. Оларга
чоргаарланып чоруур мен. Тыва-
ның аңгы-аңгы кожуун, суму-
ларында эмчилеп, башкылап, удур-
тукчу специалистер болуп ажилдап
чоруур өөреникчилерим кайы хей.
Тожуда өөреникчилеримден Лю-
бовь Владимировна Ичин-Норбу-
назы четпээннер-биле ажил тала-
зы-биле инспектор, Руслан Валерье-
вич Самбукай — хөгжүм башкызы,
ажок салым-чаянныг башкы.
Ачазы композитор Валерий Сам-
букайны дөзөөн, Тожунуң ат-су-
раглыг ыраажызы, хөгжүмчүзү.

— Ульяна Давааевна, уруглар-
ның даштыкы дылга сонургалы
кандыгыл? Эки кичээлдээринден
хамааржыр бе, азы черле алыс
салым-чаянныг бе?

— Бистиң Тожунуң тыва уруг-
лары бодунуң төрөөн дылын эки
билир, орус дылды база эки билир
болгаш, даштыкы дылды чийк
хүлээп алыр чорду. Сонургалы
улуг, чүге дизе бо шагда даштыкы
дыл билири чугула херек аларган.
Чүгле дээди өөредилге черлеринче
эвес, а ортумақ, тускай-даа мерге-
жил чедип алырда, даштыкы дыл
ылап-ла херек аларган. Компью-
тер, Интернет дизе-ле, амгы үениң
базым бүрүзүнде амыдыралга
чугула херек чүүлдерин ажыглаар-
да, даштыкы дыл билбес болза,
дыка берге. Ынчангаш уругларны
даштыкы дылды өөрениринче амы-
дырал боду-ла негел, албадай бер-
ген. Эмчи мергежилди чедип алыр-
да, латын дылды билбес болуңза,
хоржок. А латын дээрге бүгү дыл-
дарның үнген дөзү ышкыжыл. Тыва
уруглар өөредилгеге черле
салым-чаянныг деп бодаар мен.
Аразында ала-чайгаар салым чок



Аржаана Александровна Чорбаа.

улус база турар, ийе. Дылга арай
кошкак-даа болза, математикага
азы химияга ажок сонургалдыг-
даа болгулаар-ла.

— Студент үезинде өөреник-
чилеринер силер-биле харылза-
жып-ла турарлар боор аа?

— Дыштанып келгенде ылап-ла
ужуражып чедип кээрлер-дир. Сту-
дент амыдыралын сонургадып
чугаалаар. Бир катап педколлед-
жиге сургуулдап турган өөреник-
чим Хорагай Самыя конкурска
киришкенин өөрүп чугаалап келди.
"Англи дылга конкурс болган, баш-
кы, аңаа киришкеш, 3 дугаар чер
алдым, диплом-биле шаңнаттым.
Жюриге Америкадан келген баш-
кылар олурган. Тиелекчи калмык
уруг болган, ийи дугаар черни бу-
рят уруг алды, үшкү черни мен
ээледим. Училищелер аразында
конкурс-тур ийин, башкы—дээр-
ге, дыка өөрөөн мен. Башкының
күш-ажылының түннели ол дораан
көзүлбес бол, амыдырал ону чоор-
ту көргүзүп кээр мындыг боор-
дур.

Чайгы үеде Тожуну сонургал,
янзы-бүрү чурттардан келген ту-
ристер-биле бистиң өөреникчи-
леривис бо-ла ужурашкан боор.
"Англи дылга чугаалажып турду-
вус, азы немец дылга чугаалажып
турдус, башкы. Туристер бисти
мактап турдулар" — деп күзүн шко-
лага өөренип келгеш, дыка амырап
чугаалап кээрлер.

— Башкы кижиниң ажылынга
база бир кол даянгыш — ада-
и-биле быжыг харылзаа. Ада-
иениң ролунуң дугайында чу-
гаалап көрүңерем, башкы.

— Өөреникчилер-даа, ада-
иелер-даа үениң аайы-биле чылдан
чылче өскерлип турар деп бодаар
мен. Каш чыл бурунгаар ада-иелер
школа-биле дыка сырый харыл-
зажыр, өөреникчи ажы-төлү дээш
ажок сагыш човаар турган. Амгы
үеде ындыг эвес, школада хүлээ-
дип берген мен, ол-ла, оон ыңай
башкыларның ажылы-дыр дээр
сагыштыг. Чамдык ажылдакчы
ада-иелерниң аразында безин
ажы-төлүнүң өөредилгези дээрге
башкыларның херээ диксээрлер
эвээш эвес болдур ийин. Ада-
иениң дузазы чокта башкы чаас-
каан канчап-даа четтикпес, чүге
дизе, өөреникчилерниң саны хей
болгай. Ынчангаш мен ада-иелер-
биле харылзаамны быжыг тударын
кызыдып чор мен. 7-ги класска
кээрге-ле, оолдарның аажы-чаңы
өскерлип эгелээр болдур ийин.
Олар биегиз дег ажык эвес, шала
хаалчак апаар, эге класстарга
ажок идепкейлиг турган болза, ам
оюн-тоглаага киржиринден ыядыр
апаар.

Сөөлгү алган класымның ада-

иелеринден Чечена
Людуповнага, Анто-
нина Чыртап-ооловнага,
Лидия Лопсановнага,
Ангелина Анатольевнага
сагыш човаачал, идеп-
кейли дээш четтирге-
нимни илередир-дир
мен. Адалар арай идеп-
кей чок-тур, ол талазы-
биле чедир ажилдаар
ужурлуг бис.

— Башкыларның
аныяксы-даа, ову-
хевириниң чаражы-даа
бүгү назыда хевээр ар-
тып каарының чажыды
чүде деп бодаар силер,
Ульяна Давааевна?

— Башкы-даа, өөре-
никчи-даа чаңгыс сорул-
гага удур-дедир эне-
ргизин солчуп, алчып-берип чо-
руур болгаш ындыг ирги бе. Мен
бодумнуң аажы-чаңымны өөре-
никчилеримден бо-ла эскерип
каар чордум. Мээң дунмам эге
класстар башкызы Светлана Да-
вааевнаны эскерип турарымга,
чамдыкта бичии өөреникчи-
рини ышкыш чаңагылаптар,
могаттына кааптар, каттыра каап-
тар дизе-ле...

Башкы кижиде амыдыралче хүн-
нүң-даңның сонургал-биле көрүп,
олут орбас, сонургак болур
ужурлуг. Ынчан уругларга солун
болур. Өг-бүлениң салдары база
улуг болгай.

— Өг-бүлелер дугайында ут-
туп аарывыска кайын боор...

— Өөм ишти Александр Чоо-
доевич Чорбаа бүгү назынында
орук, тудуг мастери болуп ажил-
дап келген. Бар-
наулга техниктиг
училище доос-
кан кижиде. Чогу-
м школадан тура
таныш бис. Ше-
ригже үдеп
кааш, (Моолга
эрттирген) уткуп
алган мен. Бир
кыстыг, үш оол-
дуг бис. Мээң
ажылым чай чок
болгаш, бажың-
балгат, ажы-төл
айтырыын ача-
выс харылап
орар. Хеймер
оглуус Начын-
школачы, өске-
лери шупту өг-
лүг-баштыг,
ажыл-агылыг.
Уруум мээң-би-
ле кады чаңгыс
школада баш-
кылап турар—деп, Ульяна Да-
вааевна өг-бүлениң дугайында
чылыг-чымчак чугаалап орда,
уруу Аржаана Александровна,
күдээзи база бичии уйнуу кирип
келдилер. Улаштыр аныяк башкы-
биле чугаалажыр аргалыг болдум.

— Аржаана Александровна,
аваңарны дөзеп, даштыкы дыл
башкызы болганыңар ол бе?

— Авамның үлегери салдар че-
дирген деп болур мен, ийе. Ынчал-
за-даа даштыкы дыл башкызы бо-
лур мен деп бодавайн чордум.
Даштыкы дылды сонургап, бо-
дум өөренип чордум. Школа
доозар чылын бистиң школага

Аржаана Александровна авазы ышкыш "Россия Федера-
цының өөредилгезиниң хүндүлүг ажылдакчызы" деп атка чед-
арга-дуржулга киргизе чедир үе ам-даа бар-дыр. Эки ажил-
д-найыралдыг чурттап-ла чоруур болза, күзөөн күзөл бүдөр дээр
чугаажок. Орууңар аак болзун, башкы авашкылар!

даштыкы дыл башкызы пр-
эртирип чедип келген. Оо-
даштыкы дылга чугаалажы-
найыралдыг аларган бис. I
меңээ: "Аван даштыкы дыл
кызы ышкыжыл, сеңээ арга-
зин бээрде-даа эки болга-
база даштыкы дылды эки
дир сен, улаштыр өөренип
дээн. Башкымның чагыш
өөренип алган мен. 2005
Тываның күрүне универси-
дооскаш, ам беш дугаар
ажылдап турарым бо. 5-9
тарда башкылап тур мен.

— Англи дылыңны пр-
калап, даштыкы чурт үндү-
— Чок, даштыкы чуртче ү-
мен. Ол дугайында күзеп,
турар мен. Күзелимни чер-
тандырап мен.

Чайгы үеде ТКУ-га дау-
дылдар башкыларының сем-
ларынга, билиг бедидер ку-
рынга киржип келдим. Аңаа
тыкы чурттардан: Америка
глиядан башкылар кээп, л-
номчуур боор чорду. Оларда
гаа сайзырадырының талазы
улуг практиканы ап турар бис.
ка ажыктыг, солун боор.
аңгыда кижиниң бодунга бүз-
дыка быжыгар.

— Өг-бүлелер-биле таны-
рып көрөм, Аржаана Алекса-
дровна.

— Өөм иштин Седен А-
сандрович Ондар дээр. Са-
лыкчы ажилдыг. Уруувус Ду-
февраль 14-те — Ыдыктыг Вал-
хүнүнде төрүттүнген. Ынча-
лама-башкы бурган ады-биле
каар. Авам үш кыс, үш оол у-
тардыг кижиде, үжелдизин ол-
л



Бичии тоора-хемчилер делегей чоннарыны
ассамблеязының чыгыжың киржикчилеринг
араап болуп турары.

ма-башкы адаан: Дугарма, Да-
Өлчей база Оскал, Херел, Сы-
дээр.

— Өг-бүлелерниң мер-
жили аян-чорук кылыры-
дыка таарымчалыг улус-тур-
лер. Сайгарлыкчы хей ак
ажылдап алырга, дашты-
кы дыл башкызы очулдурукчу
берип, кайы-даа чуртче чо-
вутпас ийикпе, аян-чорук
лап аан.

— Өг-бүлелер аныяк болган
ол күзеливис черле бүдөр бе
дээрзинге бүзүрээр бис. Авам
манияга четкеш келген. Аңаа
ай ажыг үеде билиин бедид-
чораан—деп, башкы харыылад

Светлана БАЛЧЫ
интервьюну алган

КАЯА ӨӨРЕНИП,
КЫМ БОЛУРУЛ?

• Доозукчуларга

Күрүнениң чаңгыс аай шылгалдалары дооступ, дүүн чаа школачы оолдар, кыстар школаны доозуп, амыдырал-дың делгем, ак оруунче кирген. Ам оларның мурнунда «Кым болурул?» деп айтырыг кол черни ээлеп турар.



Бир эвес силер, доозукчулар, тодаргай шилилге ам-даа кылып албаан болзунарза, Кызылдың экономика болгаш эрге-хоойлу техникумун силерге сүмелээр-дир бис.

Кызылдың экономика болгаш эрге-хоойлу техникуму республикада кадрларны даярдап белеткээр талазы-биле арга-дуржулгалыг, хоочун өөредилге черлериниң бирээзинге санадыр. Оң шылгалдаларын чүс-чүс аныяк оолдар, кыстар чедишкенин дужаагаш, хөглүг, утундурбас студент чылдарны чурттап, өөренип тускай билиглер болгаш эртем-биле чүглөп, тускай мергежилдиг специалист болуп доосканын санаар болза, эңмежок.

1946 чылда садыг-кооперация школазы кылдыр ажиттынганы-биле техникумун төөгүзү эгелээр. Ол чылын сургуулдар кылдыр шилиттинген аныяктар садыг болгаш хереглекчилер кооперациязының тургустуу-нушкунунга болгаш сайзыралына үлүг-хуузу кирип, Тываның эрткен хөгжүлдиг төөгүзүгө утундурбас исти арттырганын демдегледип болур. 1963 чылда профессионал-техниктиг кооперативти училищези кылдыр ону эде тургусканын өөредилге чериниң материал-техниктиг баазасы калдарып, өөредир мергежилдериниң саны немешкен.

Бо үеде Кызылдың экономика болгаш эрге-хоойлу техникуму эге болгаш ортумак тускай эртемниг специалистерни белеткээр талазы-биле тускай ортумак өөредилге черлериниң орунунда быжыг турушту, назагай черни ээлеп турар. Чаңгыс аңгы чылдарда ону үс-чүс оолдар, кыстар доозуп, мергежилдериниң аайы-биле ниитилелдин хөгжүлдигинде үлүг-хуузу кирип оруурлар. Ол тускай ортумак эртемни чедип алган бис муң ажыг доозукчуларын аразында билдингир олитиктер, башкылар, кооперацияның тергиннери ээш, кымнарны чок дээр. Сөөлгү чылдарның доозукчуларын оларның чинчээнге, «Росбанк» АКБ-ниң ывада офисиниң башка-ыкчызы Виталий Данилов, федералдыг үндүрүлбанын Кызыл хоорайың № 2 салбырының начальнигиниң оралакчызы Алдын-Херел Кара-Салды, илдис начальниги Саида Унай-оолду, Кызыл хоорайда иштиги черектер эгелелиниң улуг инспектору Хертекти, «Тыва» КТРК-ның корреспондентизи Виктория Аймаа болгаш өске-

лерни-даа чоргаарал-биле адап болур.

Бөгүн техникум экономика болгаш юридиктиг адырның сес аңгы мергежилдинге сургуулдарны өөредип, күш-ажыл рыногунун негелделеринге дүгжүп турар профессионал билиг-мергежилдиг, чижилгени тургузуптар специалистерни белеткеп турары-биле онзагай. Бо чылын техникум «Экономика болгаш бухгалтер учеду», «Хөй-ниити чем-ненилгезиниң аш-чеминиң технологиязы», «Социал хандырылга эрге-хоойлузу болгаш ону организастаары», «Повар, кондитер» мергежилдерге өөренирин күзүн абитурientiлерниң документиленерин хүлээп ап эгелээр. Үениң негелдези база регионун сайзыралының хереглелинге күрүнө чагыын күүседир-биле «Туризм», «Банк херээ» деп чаа мергежилдерни чедип алыксаан аныяктарның саны эрткен чылын хөй болганы ол мергежилдерге сонургал улуг, хереглел бар дээрзин бадыткаан.

Оң-биле чергелештир массалыг хереглелдин мергежилдери — повар, хлеб быжырыкчызы, кондитер, официант, бармен, садыгчы, эъттен кылыглар бүдүрүкчүзү, ЭВМ ажыглыкчызын өөренип алыксааннарны хүлээп ап, мергежилдин бедириниң болгаш эде белеткээриниң кыска хуусааның курстарында өөредип турарын билип алыры база артык эвес.

Бир эвес силер сонуура-гак, чүткүлдүг, угаанныг, солун болгаш эки төлевирлиг ажылга ажылдаксап, бодунарның сайгарлыкчы ажыл-херээнерни ажыдып ап, ону улам сайзырадыксап турар болзунарза, Кызылдың экономика болгаш эрге-хоойлу техникуму силерниң сорулгана-га, негелдеңерге дүгжүп турар-дыр. Техникумунуң шыырак дээн башкылары: Рада Казаковна Биче, Марина Биче-ооловна Биче-оол, Ольга Петровна Кондрашова, Нина Байыровна Ооржак, Нина Дмитриевна Маландина, Римма Черлиг-ооловна Куулар, Алдынай Борбак-ооловна Ооржак, Рита Алдын-ооловна Шырап, Елена Юрьевна Мелкоедова болгаш өске-даа бедик арга-дуржулгалыг башкылар коллективи силерден тускай мергежилдиг, шыырак специалисти белеткээринге белең. Ынчангаш техникумунуң студентизи болуп чедип келириниң манап тур бис.

Марина МОНГУШ,
харысгалгалыг секретарь.

Литературлуг арын

Алексей БЕГЗИН-ООЛ

ЧАЛБЫЫШ

Кожа чыдар Хорум-Дага орай дүне четкей мен,
Хойнуң кежи чоорганның чуңгак чыдын тынгай мен.
Чанындыва эрлер байтык, азазын-даа чагдатпас
Чараш кара эжиккейниң ырын дыңнап оргай мен.

Чаңгыс-даа эр ошкар көрбээн дошкун кыстың чаагына
Чалбыыжыңа чаржаан хөңнүм чылдып-дөгөп алгай мен.
Оттуун манаан ыры-хагның сеткил көзээр одаанга
Ондап-саргаан чүрээм кемин тарбыдадып алгай мен.

Хоор чонум көвей-даа бол, шолук хөңнүм сылдызы
Хорум-Дага чараш кыска орай дүне четкей мен.
Сагыш-хөңнүм эвирерип, элей берген оттуунга
Чалбыыш оду кызаш дээрге, хуюкталы бергей бис...
02.01.2012 ч.

ЫРЫ

Кызырак-кат хорумнарга тоглап турда,
Кызыл-Тайгам шуурганнап турган ийик.
Күскү шиме сөңнөп орган малчын уруг
Күзел-дүжүм ырызы бооп арткан ийик.
Үзе тиккен күскү шиме ажыг доңу
Үр-ле, үр-ле бажым аартып келген ийик.
Серге кежи чоорганның кижиргенчи
Сеткилимни кичигелеп чораан ийик.
Сескирге тон дөжөп берген чараш уруг
Чечен ырга мени одап орган ийик:
«Сээң-биле мени канчаар —
Селиир эвес, септээр эвес.
Серге кежи чоорган болза,
Селээй эртик, септээй эртик».

Эгей оглу орай күстүн түрүн тырткан,
Эзеңгизи дыңзый берген орган ийик:
«Күжүрүмнү көрбээнден бээр,
Күскү-ле ояар, часкы-ла ояар.
Хүрөң-кызыл чааккайы
Күскү соокка додуккан боор».
23.05.2011 ч.

ҮҮЛЕ

Чеди-Хаанның хымыш бажы кудайга
Четчип үнүп турар өйде болгай аан.
Кырган ашаан хозуп чоруур чараш кыс
Кыйыг черге куспаамдыва киргей аан...
Чарычага барган кыстың чалбыыжы
Чаңгыс-Терек ховузуңга кыпкай аан.
Хомдунга сыңмас кылдыр дакпыжаан
«Хойлаарактар» сыртыым солуп бергей аан.
Салым-үүле төлгезинге чагыртпаан
Чараш уруг сактышкын бооп арткай аан.
Чаңгыс тыныш кыска тоолдун чажыды
Салгын-сырын ыры-шүлүү болгай аан.
Кожай ашак дүште-даа чок хаарыктап,
Хоскан кысты чоктавайн хонгай аан.
19.01.2012 ч.

ЧАТКЫЫШ

Хөрлүг-Тайга көшкезинге адым дуюун сыктым бе?
Хөңнүң кадыр тепкезинге илдиккештиң уштум бе?
Иштик черге бора-хөкпеш уязыңа ижикпээн
Изиг чайын аганак дег, хөртүк кырлар сеткилим
Чалгыннары хээрэк болгаш сына бээрге, даягыыш —
Чаткыыш сөлеп үңгедирге, хартыга дег ушпас-тыр.
27.12.2011 ч.

ХАДЫҢЧЫГАШ

Баштай сени көрүп кааштын, хадыңчыгаш,
Барып суйбап, шиник-каазың онзазындым.
Эл черден үнүп келген хөңү сынын,
Ээлгир, чараш будуктарың чарашындым.

Өңү аккыр, угулзалыг платье кеткен,
Өгленир дээн думаалайлыг чалыы кыс дег,
Артында-ла алдын-сарыг сыргаларың
Аяс хүнге адааргадып, чоргаар турдун.

Хадыңчыгаш, сээң-биле кожа туруп,
Хатта, чайста чаның орта кээр чордум.
Чаражым оол база мени сээң болчаар,
Чалыы шаавыс үелери сенде тудуш.

Душтуум оолак болчаандыва озалдаарга,
Турган бодум могоаттынып эгелээр мен.
А сен мени оожургадып: «Таныжың оол
Ам-на келир, бичи мана!» — дээр турдун.

Хөй-ле чылдар шуужуп эрти, сенде келдим.
Хөңү сынын чаражын-даа оскунмаан-дыр.
Ам бир база сээң аалдап, аяк-шайлыг
Ажы-төлүм таныштырып чедип кээр мен.

Чылбак МОНГУШ.

ЧАҢГЫСКЛАССЧЫ

Чаңгыс парта артын орта
Кады, кожа органывыс
Школачы чылдарывыс
Канчап черле уттур деп бис, чаңгысклассчы.

Баштактанып ойнап орта,
Башкыыстың тайылбырын
Билип албайн эрттирикеш,
Миннип кээр-даа чордувус чоп, чаңгысклассчы.

Кичээл соонда четтинчикеш,
Кудумчуга кожа базып,
Каткы-хөглүг чораанывыс
Катап-катап сактып кээр мен, чаңгысклассчы.

Аңгы-башка тараандан бээр
Айлар, чылдар шуужуп эрти.
Аралажып чугаалашпас
Аравыс-даа ырай берди, чаңгысклассчы.

ЭЖЕШТЕР

Чер биле Дээр —	Ава болгаш Ада —
Чемгерикчи бойдузувус.	Ажы-төлдүн ыдыкшылы.
От биле Суг —	
Оранывыс чаяннарны.	Ай биле Хүн —
Өрт биле Хат	Амыдырал үнген дөзү.
Өртемчейниң халаптары.	Чечек биле Хөрсүн —
	Чемеш тырткан дириг өзүм.
Ак болгаш Кара —	Сен биле Мен —
Аңгылашкак удур өңнер.	Сеткиливис сорунзазы.
Шын болгаш меге —	Аржаан ЧАШ-ООЛ.
Шылгарап кээр илерелдер.	Эрги-Барлык суур.

ТЕЙЛЕП ЧОРУҢАР!

Авыралдыг буурул баштыг өгбелерниң
Эртенги даң хаязында туруп алгаш,
Эргин артап үнүп келгеш, сөгүргүлөп,
Агын чажар Бай-Тандылыг Чадаан чуртум!
Улуг кызыл, ашкан хүнүн херелдери
Ооргазын, баарын чинчеп шонуп ажар.
Ожук паштын даштары дег кожа чыдар
Улаатайлыг, Чиңгирлээмниг Дугай-Тайгам.
Меңгилерлиг бедин орта үне бергеш,
Мээң чашкан өргүлүмнү дозуп алгаш,
Дугайымның Бурганнары амзагылааш,
Думаалайын уштуп каапкан кыс дег апаар.
Бурун шагдан өгбелерниң ыдыктап каан
Бурганнарлыг Баян-Дугай Тандывыска
Мээң чуртум, ханы чаңгыс төрөл чонум —
Бөргүңерни уштуп алгаш, тейлеп чоруңар!
Сарыг-оол САНЧЫ.
Кызыл хоорай.

ЧУРТТАЛГА МЭЭ

Чуртталга мээ —
Чөргөк-биле дыңзыг шарааш кавайлаарга,
Чөвээм ойбак эмдинип каап чытканым-дыр.
Чугаам үнмээн хирезинде «Авай!» дээнзиг
Чулчурткайнып ием соондан үңгээним-дир.
Чуртталга мээ —
Чудуруумнун үжүй бээрин бодавайн-даа,
Чуңгу кылып, ажаанзырап ойнааным-дыр.
Онаалгамны орай кезээ сактып кылгаш,
Олура-ла удуй берип турганым-дыр.
Чуртталга мээ —
Ширтек сыраан энелерге дузалажып,
Шимээн-дааш чок чугаа-соодун дыңнааным-дыр.
Авам, ачам шевер угун салгап дөзээш,
Аяк хээлиг торгу тонну даарааным-дыр.
Чуртталга мээ —
Ынаам оолга ужуражы бергенimde,
Ыдыксап, өскээр көргөн көрүжүм-дүр.
Эртем-билиг чедип алгаш, ажыл кожуп,
Эл-хол чонум аразында чоруурум-дүр.

Чуртталга мээ —
Чурумчудуп, баш удур даап-бодап,
Чуруп-шыйып, саазында бижип кагбаан,
Хүлээнгеним күзел-биле күүседирим
Хүнден хүнге уламчылаан чаагай өй-дүр.

Аткан даңның хаязында эң-не чырык
Алдын хүнден чайынналган херелим сээ
Тайга черниң өңгүр чечээ шеңче ышкаш
Талыгырдан сорунзалап көстүп кээр мен.

Түмөн сылдыс аразындан бир-ле дугаар
Дүннү черге медээлеп кээр шолбаным сээ
Анай-хаактын чирибейи бооп хуулуп алгаш,
Айдың дүне мөңгүнелип көстүп кээр мен.

Делегейниң дээвириң быжыг туткан
Тендиш дивес баганазы — ынакшылдың
Аас-кежиин шаңнап берген эжим сээң
Арыг-шынчы чүреккейим бүрүн бээр мен.
Аткан даңның хаязы дег сеткил чырыыр
Амыраам сээ бүзүрелим каңнап аар мен.
Шончалай ОНДАР.



ТӨРЭЭН ДЫЛЫМ АЧЫЗЫНДА

Ада-чуртун Улуг дайынының чылдары, колхоз, совхоз тургузуушкуннарының болгаш эде тургузуушкуннун үелери, Россияның чаа сайзыралы-шупту чоокта чаа чаңгыс хүн болган дег сагыжымда кирип туру. Оларның дугайында чеже шүлүктөр, чечен чугаалар, тожулар болгаш романнар бижиттингенин кижини санап четпес. Ол чогаалдарның кол маадырларының хевир-дүрзүлерин, амыдыралда чараш чүүлдерин, эстетиктиг бодалдарын билип ап чорууру чоннун культура амыдыралының чарылбас кезин болбушаан, ону мурнакчы идеяларның езузунга кижизидеринин күштүг чепсээ болуп чоруур.

Ынчан мен Чадаана хоорайның №1 школазының 7 класынга өөренип турган мен. Бир көөрүмге, өөрүм кылыны үш илиг хире, куу даштыг ном номчуп турар апарган. Оон мен база ол номну номчуп көөрүмге, тыва дылда чечен чогаал ному болду. Номнун эге арынарында А.С.Пушкинниң, М.Ю.Лермонтовтун шүлүктөрүн болгаш өске-даа орус чогаалчыларның чечен чугааларын, үзүндүлерин тыва дылче очулдуруп каан, солуну-даа кончуг ном болган. Орус дыл өөренип турар улуска биске база ажыктыг.

Оон удаваанда башкывыс биске Олег Чагаан-оолдун "Найырал" деп чечен чугаазын номчутушаан, өөредип эгелээн. Ында орус эмчи Маруся биле Адар-оолдун ынакшылын, чуртталгаже сорукутуун билип алган мен. Ам бодаарымга, ол чогаал ынчангы үеге кончуг таарышкан, Шупту кижилерни сонугадып турган айтырыгны көдүргөн. Часкаар "Сылдысчыгаш" солунга Ф.Сегленейниң "Нина Салчак каникулда" деп чечен чугаазын номчааш, ында бис ышкаш өөреникчи уруг кышкы дыштанылга үезинде ада-иезинин мал-маганын азыражып, ажыктыг ажил кылганын адааргал-биле номчуп турган мен. Кандыг-даа күш-ажыл ааскежиктин үндезини, чуртталганың каастакчызы дээрзин билип ап, бичимден-не күш-ажылга ынак болурун күзеп турган мен.

Мен сес класска өөренип тургаш-ла, Чадаана хоорайда үнүп турар "Ленинчи орук" деп кожуун солунунга медээлерни бижип эгелээн мен. Оон редактору Шойгу Сергеевич Күжүгет турган. Оон улаштыр "Шын", "Тываның аныяктары" солуннарга медээ, чүүл, чурмал болгаш очеркти бижип турган мен. Ол үеде солунга хөй материал бижип берген кижиге "Көдээ бижикчи" деп шыңзылганы бээр, негезин черге көргүзөр чүве. Солун арынарындан чогаалчыларның эки чогаалдарын номчуп, сайгарып, амыдыралдан анаа чүнү бижип турарын билип алыр турдум.

"Шын", "Тываның аныяктары" солуннарже материалдар-биле чергелештир баштай бижээн шүлүктөрүм, чечен чугааларымны чорудуп эгелээн мен. Ол үеде солунче бижээн материал үнемс болза, харызын дораан журналист частырыг-четпестерин кысказы-биле айтып бижээш, бижикчиже чагааны чоргузар, оозу эки турган. Ынчаарда "Шын" солунга ажылдап чораан чогаалчылар: Доржу Монгуш, Карма Тюлюш, Эдуард Донгак, а "Тываның аныяктары" солундан Экер-оол Кечил-оол кижиниң солунга бижээн чүүлү дээш эки сайгарып, ол талазы-биле боттарының сүмезин берип, арга-дуржулгазын чугаалаар боор чүве. "Күзээниң чедип алыр, дилээниң

тып алыр" дээн ышкаш, олардан билдинмес чүүлдерини айтырып ап, чечен чогаал теориязын өөренип турган болгаш чогаал дугайында номнарны тып ап, номчуттунуп, бижиттинип турган мен.

1957 чыл. Бир катал "Шын" солунче үш шүлүк бижээш, чорудупкан мен. Харызы-даа келбес, солун-даа үнемсээш турупкан. Көдээ черде кижини болгаш солуну дыка манап номчуур турган мен. Оон менээ чагаа келген, номчуп көөрүмге мени Тываның Чогаалчылар эвилелиниң съездизинче чалаан болган. Чүү дээш? Мен Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү эвес мен, бижипкен хорлуг чогаалым бар эвес, чүгө хостуг үемде шүлүк бижип өөренип турар кижини-ле болгай мен деп пат кайгаан мен. Солун чериниң идепкейлиг бижикчизи боорумга ынчаары ол-дур деп билген мен. «Баар бе? Барбас бе?» Бо ийи айтырыгны шийтпирлээр ужурлуг. Кады ажылдап турган эжимден оон дугайын чугаалааш, айтыраарымга: "Сен математика башкызы мен дээш, чүвени чаңгыс аайлай көрбес херек. Барбас мен деп чүнүл? Анаа киришкеш кээрине, сагыш-сеткилиң байыыр болгай, албан бар" — дээр болган.

Оон Кызылга чедип келгеш, эртем-шинчилел институтунун залынга дидим эвес, арай ыяды аарак, чогаалчылар съездизинге киришкен мен. Ол съездиге отчеттук илеткелден болгаш органиастыг айтырыглардан аңгыда, чаа эгелеп чоруур чогаалчыларга арга-сүме солчур кылдыр семинарлар белеткеп каан болду. Мени Алдын-оол Даржаа чогаалчының башкарганы шүлүкчүлөр бөлүгүнө кирип каан. Ол мээң "Шын" солунга бижээн шүлүктөрүмге хамаарыштыр сайгарылганы кылды. Оон мен шүлүккө кол чүве изиг күзелден бижир болгаш чурумалдыг сөстөрүнүн шын утказын билип ажыглаарга эки болурун шынга эдип алган мен.

Чапсарда чөмненип олурумда, мээң олурган столумга чогаалчылар О.Сагаан-оол, С.Сарыг-оол кээп чөмөнгөш, мээң адым айтырып, кайыын келгенимни билип алдылар. Мээң оларның-биле эң чоок чугаалажып, ужурашканым ол болган.

Съездиге чогаалчыларның санал-оналындан чогаалчы болуру кончуг улуг харысалга деп билип алган мен. Оон школага чедип келгеш, ам чогаал-даа бижир хирелиг эвес, Кызылдың физика-математика факультетин дооскан болгаш, Барыын-Хемчик кожуунун Аянгаты 7 чыл школазынга сан эртем башкылап эгелээн мен. Башкы ажылы база менээ солун чүүл болуп амыдыралымга келген турган. Ынчан өг-бүлелиг база апарган мен. Көдээге ажил-ишчи, кежээ кижини чурттаарын эскерген мен.

Математика башкызы кижини

сээң чечен чогаалга херээң чок дивейн, мээң чогаалга хандыкшып бижип турарымны билгеш, съездиге чалап, идегелин көргүзүп, ол үеде чогаалчыларның үнелээнин улуг даалга, аас-кежик кылдыр биле берген мен. Ынчан "Ынанганының бажын ыт чизин..." деп, улустун үлегер домаан сактып келгеш, съездиге чораан кижини чогаалчылар мурнунга кандыг чогаал бижизе экил дээш, боданып турар апарган мен.

1967 чыл. Бир көрүп турарымга "Шын" солунга совет эрге-чагырганың тургустунганындан бээр 50 чыл оюн таварыштыр "Чаа кожамыктар" мөөрейин чарлаан болган. Орта киржир деп бодап алгаш, элээн каш бо үениң кожамыктарын бижээш, Улусчу чогаалдыг бажыңынче адресин езугаар бижээш, чоргузупкан мен. Ол мөөрейин баштап турган кижини — чогаалчы Сергей Бүрбү Бакысович. Удаваанда мени ийи дугаар чер алган сен дээш, мактал бижик болгаш акша шаңналын менээ берген. Мээң "Чолаачы" деп баштак шүлүмге Ооржак Кара-кат аялга бижип каан. Чөөн-Хемчиктен оолдур уран чүүл фестивалынга ырлажып келирге, өөрүп-даа турган мен. Ол шүлүк Сергей Бүрбүнүн үндүргени "Аныяк үннер" деп номунда бар.

Ийме суурунга кожа чурттап турган дуңмам Ондар Аракчаа Чүлүмөвич база ынчан шүлүк бижип эгелээн. Ол боду талантылыг, сонугаачал болгаш сорукутук чораан кижини. Сөөлүнде барып 5-6 шүлүк номнарын үндүрүп ап, Тываның Чогаалчылар эвилелинге кирип алган турган. Ол шүлүктөрүмгө көдээ амыдыралды, арагычыларга удур бодалдарын, төрөөн булуңун дугайында бижип турган. Шүлүктөрүмге тыва сөстөрүн арбын, шын ажыглап чораан шүлүкчү деп билген мен. "Кызыл-дустал" чоруй баарының мурнунда менээ ужуражып келгеш: "Беш чүс ажыг чаа кожамыктарны чогааттым" дээн кижини. Ол кыдырааш өөндө арткан боор деп бодаар мен.

Мээң өөреникчим Ондар Борис Дыгындаевич Кызылдың пединститудунун тыва дыл факультетин дооскаш, шүлүктөрүн, чечен чугааларны бижип, мактадып-даа турган. Сөөлгү үеде ол чогаалдыг ажылын арай каапкан. Хөңүнгө бир-ле чүве дээпкен хире. Оон-биле чугаалажып, деткээн болза, онза бодалдары бар кижини.

Ийме суурдан Кызылче көжүп келгеш, чогаалчы ажылымны суларатпайн, ушкарганнай аалга чедирер дээн ышкаш, уругларга баштайгы чечен чугааларлыг болгаш тоолдарлыг "Алдын холдар" деп номуну чырыкче үндүргөн мен. Ону үндүреринге амгы үеде аравыста чок чогаалчы Экер-оол Кечил-оол уг-шини айтып бергенин утпайн чор мен. Тываның ном үндүрер черин директору турган Куулар Шомаадыр Дойлуевичиге улуг дузаны көргүскенинге четтиргеним илередип чоруур мен.

Кызылга келген баштайгы чылдарымда Тыва Чогаалчылар эвилелиниң даргазы, "Улуг-Хем" деп сеткүүлдүн редактору, чонга билдингир чогаалчы Черлиг-оол Чашкырмаевич Куулар-биле ужуражып, ол буянныг кижини-биле таныжып ап, элээн каш чечен чугааларымны "Улуг-Хем" сеткүүлүгө дужааган мен. Ынчан ол сеткүүлдүн харысалгалыг секретарына талантылыг шүлүкчү, чогаалчы Саая Майнак турган.

Чогаалдыкчы ажылымга деткимчени берип, чогаалчыларның ниити хуралынга мени таныштырып, Тываның Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнүгө хүлээп алган Черлиг-оол Чашкырмаевич Кууларга улуубиле өөрүп четтирбишаан, мени хей-аът кирип, ам-даа шынарлыг чогаал ажылын бижириңче кыйгырып турарын билип чор мен.

Сөөлгү чылдарда "Улуг-Хем" сеткүүлдүн 60 чылынга, Ада-чуртун Улуг дайынынга Тиелелгенин 65 чылынга, Тыва Республиканың тургустунганының 90 чылынга, чогаалчы Л.Чадамбаның 85 чылынга мөөрейлерге киржип, бийиримни "чидидип" чор мен. "Албан даалгазы", "Хеймер-оол" деп барым-даалыг база "Октаргайга ужураалдар" деп фантастиктиг тожуларның автору болдум.

Бичини уругларга бижээним "Аңгылар чанып келген" деп номуну Тываның ном үндүрер чери үндүргөн. Номну чаңгыс кижини бижип каарга, болу бербес, ону ном кылдыр чырыкче үндүреринге хөй кижилер киржип, үлүг-хуузуң кадар боор чорду. Ынчангаш мээң бо номнарымны үндүреринге редакторлаан чогаалчылар: Клара Куулар, Мария Күжүгет, Адыгжы Саая, В. Дарымага четтиргенимни илереттим.

Амыдыралды шыны-биле илередире, албан-биле роман бижириңде эвес. Шүлүк, басня, чечен чугаалар-биле база илередип болур. Чүжээлээрге, Улустун чогаалчызы Ю.Ш.Кюнзегештин "Тайбың күжү" деп ыры болу берген шүлүү ам-даа караамга көстүп келир болгаш уттундурбас-тыр.

Амы-хууда бодап олурарга, холунга демир-үжүк туткаш, бодунун бодалын саазыңга бижип, акша ажылдап чоруур кижилерге берге ышкаш. Солун-сеткүүлдерге материал бижирге халас. Кижини бүрүзү шынарлыг, чараш сөстүг, ханы уткалыг чогаал бижири салым-чаяан-ныг эвес болгай. Ол болза кижиниң угааньындан күш-ажылының түңнели-дир (умственный, интеллектуальный труд). Ындыг ажил үнелиг деп чүвени чедир бодавайн турарывыс ол.

Ол дугайын ыт чок манап олурбайн, солуннарга чүүлдер бижээн бижикчилерге, номун үндүрген чогаалчыларга гонорар акша-зының төлөп бээриниң норма-чижээн Дээди Хуралдың депутаттары сайгарып, өөренип көргөш, тускай хоойлудан хүлээп алыр болза, тыва дылдың сайзыралыңга болгаш сонгукчуларыңга улуг идиг боору магатчок.

Радио, телевизорну көрүп, дыңнап олурарга, делегейде 7 муң хире дылдар чоорту чиде бээр чадал-чок деп чугаалап турар-дыр. Тыва дыл эртемденнеринге, шингээдикчилеринге, шынап-ла, тыва дыл читейин барып болур бе, чылдагааннарын болгаш камгалаарының аргаларын тодарадып бижири чугула апарган боор.

Тыва чогаалдың чеден чылы — элээн узун орук боорга, бодунун анаа киржилгени, тыва дылым дээш бодалдарым түңнөп бижиirimге "Бодун мактаар болбас теңек" ышкаш болу бердим ирги бе, деп човап ор мен. Шынап, оон өскээр канчаар бижири, мегелээр эвес. Тыва чечен чогаалдың сайзыралы мээң сагыш-сеткилимге мындыг салдарлыг болган.

Ондар АЛДЫН-ООЛ,
күш-ажылдың хоочуну, пенсионер.
Кызыл хоорай.

Бистиң Тывавыс тайга-тандыларлыг бо оон аккан хемнерин ажык буга-сумун-билдыргаш, үнүш-дүжүдү суггарып, бай дүжүт чоруур бис.

Хөрзүнү эки хоулар, ала суггат чок болгаш кур чер чыткылаар. Ону ынчаар эң тырбайн, суггарып тургаш, лаар болзувусса, кончуг-ла чытгыт шөлдерлиг апаар ийик Мурнуу Танды-Уулавыстың телчек талазы, артыы талазы Улуг-Хемниң ыйгылаажында ле ховужуктар эң чытпы болгай.

Оларны суггарып болгу деди дагларның хемнери агыдып чыткаш, чер адаанда бээр, а оларның аксы талазуннары кургап калган хоорга бооп чыткылаар. Чижээ, Өвү Хоолу, Ирбитей ышкаш чебар болгай. Ындыг черлериниң адаанче агып чыдар судалдамырларын шинчилеп тып турол агымнарны дозуп, мөөнө ажык буга-сумун кылдыр берип, хоолай-биле бодунуң зыышкыны-биле бадыргаш, гунда суурларже, тарылга шөринче база аксып, электри згиязы чарыгдавайн, агымын алаар болза, көдээ ишчилерге өртектиг суг хандырылгазы тык келир.

Деңнеп, бодап көрүңер д Кызыл хоорайывыста суг систзын ЧЭТ адаандан үндүр соргаш, ону хоорайже күштүг на биле ойдадырга кайы хире энергия чарыгдаттынып, үнүрарыл? Байгы бо күш энергия чарыгдавазын бодап, ием кудургайны ажыглап, самотек система, арганы ажыглакскүзел төрүттүнер чүве-дир. бодум бо арганы 1951 чыл Владивостокка көргөн болгаш, тургузугну биске база ажыг деп бодалга келдим.

Бир эвес Тос-Булакка үнүп дар сугнуң хемчээли хөй тур болза, ол суг боду бистиң хоо йывыстан бедик черде болг бисти самотек-биле хандыр болгу дег. Бистиң хоорайывыс чөөн талазында Ондум, соңгу та выста Сесерлиг хемниң чер ада да дамырлары бисти хандыр болур чадаваз.

Хайыракан, Ийи-Тал сууларның аразында ховуда сугрылга системазы хөй энергостема-биле ажылдап тургаш, соксаан. Ак-Довурак хоорай чав хем кыдыындан чер адааның су дагже үндүр ойдадып турар. Б эвес ону чиигедир сорул тывылза, Хөндөлөң хемниң дү баарының чер адааның су кудургайлап хоолай-биле бадыгаш, КАИ чанында чер адаан, трассага кожупса, болдуна берб бе? Бо база бир арга-дыр.

Мээң бо технологияны ажылаксап, олче туралап олурар чы дагааным чер адаанда чаштын чыдар суг чер кырынче үнүп, б дунуң базыышкыны-биле хал экономика-энергетикаже шилч бергеш, биске ажык орулган эккээр боор дээн күзелім-дир ийин...

Бады ООРЖАК,
күш-ажылдың хоочуну.
Кызыл хоорай.

Өөредилге албан черлериниң сайтыларында чурттакчы чонга МЕДЭЭЛЕР

Өөредилге албан чери дараазында медээни Интернет четкизинде бодунуң албан-езузуңуң сайтызынга салыр болгаш Россия Федерациязының «Өөредилге дугайында» хоойлузуңуң тургусканы хуусааларда ону чаартыр:

- а) медээлер:
 - өөредилге чериниң тургустунган үезиниң (өөредилге чериниң күрүне бүрүткелиниң) дугайында;
 - өөредилге чериниң тургузуунуң дугайында, ооң иштинде:
 - өөредилге чериниң тургузукчузуңуң ады азы ат-фамилиязы, адазының ады, ооң турар чери, ажилдаар чуруму, харылзажыр телефону, электроннуг почтазының адреси;
 - салбырларының аттары, оларның удуртукчуларының фамилиязы, ады, адазының ады, турар чери, ажилдаар чуруму, харылзажыр телефону, Интернет четкизинде сайтыларының адрестери, электроннуг почтазының адреси, салбырлар дугайында дүрүмнүң хоолгалары;

- боттандырып турары кол болгаш немелде өөредилге программаларының (Россия Федерациязының бюджет системаның чогуур бюджет акша-хөреңгизибиле болгаш дугуржулга езугаар өөредилгениң өрттөн төлөп өөренип турарларның санын айтыкан) дугайында;

- дээди профессионал өөредилгениң федералдыг күрүне өөредилге черлериниң өөредилге стандарттарының болгаш боттарының тургузуп алганы негелделериниң (бир эвес бар болза) дугайында (шак ындыг өөредилге стандарттарының болгаш негелделериниң хоолгаларын кирибишаан);

- педагогика ажилдакчыларының (фамилия, ады, адазының ады, албан-дужаалы, эртем-билииниң деңгели, аргадуржулгазы, эртем чадазының, эртем адының бары) (эртем-педагогиктиг) составының дугайында;

- өөредилге чорудуунга ажыглап турары тудуг, оран-саваларының болгаш девискээрлериниң даңзызы, оларның адресстерин айтыкан материал-техниктиг хандырылганың (ооң иштинде библиотека, хөй-ниити чуртталга бажыны, спорт объектилери болгаш чөмөннүң черниң бары, эмчи дузазының хандырылганы, информация-телекоммуникациялыг системалар-биле харылзажыр арганың бары) дугайында;

- өөредилге черлериниң өөреникчилерни хандырып турары электроннуг өөредилге курлавырларының (шак ындыг электроннуг курлавырларның даңзызын кирибишаан), библиотека фондузунда кирип турар үндүрүлгелериниң электроннуг каталогунуң дугайында;

- Эртем-шинчилел ажил-чорудулганың угланышкыннарының, ооң иштинде эртем-шинчилел ажилдарының даңзызының (ук угланышкыннарда ажилдап турар эртемденнерниң фамилиязын, адын, адазының адын, албан-дужаалын, эртем-билииниң деңгелин, эртем ажилдарының даңзызын, чедип алган түңнелдерин (ажыдышкыннары, патентилери) кирибишаан) дугайында;

- ортумак болгаш дээди профессионал өөредилге черлериниң белеткелинче (специальность) хүлээп алырының, өөредилге черинче кирериниң аңгы-аңгы байдалдарының (Россия Федерациязының бюджет системаның чогуур бюджет акша-хөреңгизибиле болгаш дугуржулга езугаар телевирилг өөредилге) дугайында;

- өөренип турар улуска стипендия болгаш өске-даа материалдыг дузаның бары;

- саң-хөө чылының түңнелдери езугаар саң-хөө болгаш материалдыг өнү-

хөреңгиниң кирип турарының болгаш чарыгдалының дугайында;

- б) Россия Федерациязының Чазаның 2001 чылдың июль 5-те бадылааны № 505 доктаалында көрдүнгөн чүүлдерни, ооң иштинде телевирилг өөредилге ачы-дузазын көргүзериниң дугайында дугуржулганың үлегер-чижээн, телевирилг өөредилге ачы-дуза чедирилгезиниң өртек-үнезин телевирилг өөредилге ачы-дузазын чорударының чурумун айтыкан телевирилг өөредилге ачы-дузазын чорударының чурумунуң дугайында;

- в) өөредилге чериниң ажил-чорудулганыңа хамаарыштыр шинчилелиниң түңнелдеринге отчет;

- г) хоолгалар:

- өөредилге ажил-чорудулганы боттандырап лицензиязының барын бадыткап турар документизи (капсырылгалары-биле);

- өөредилге чериниң күрүне аккредитациязының дугайында херечилели (капсырылгалары-биле);

- өөредилге чериниң тургускан чурум езугаар бадылаттыңан саң-хөө-ажыл-агый ажил-чорудулганың азы бюджет сметады.

Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызы.

ИЗВЕЩЕНИЕ О ПРОВЕДЕНИИ ТОРГОВ В ФОРМЕ ОТКРЫТОГО АУКЦИОНА

Наименование организатора торгов: БУ «Автобаза Республики Тыва». г. Кызыл, ул. Кечил-оола 5А тел/факс (394-22) 6-06-86, сайт <http://minzemrt.ru/>

Наименование предмета торгов и его характеристика: Автомобиль ВАЗ-21103 2004 года выпуска, № двигателя 1082603, узел № X4F116DWWWC0746037, цвет серебристо-бежевый; рабочий объем двигателя-1499куб. см; мощность двигателя, л.с. 66,7; тип двигателя — бензиновый.

Дата, время и место проведение аукциона и подведение итогов торгов: Открытый аукцион состоится 06 августа 2012 года в 14 часов 00 минут по адресу: Республика Тыва, г. Кызыл, ул. Кечил-оола 5А, кабинет руководителя БУ «Автобаза Республики Тыва»

Начальная цена: 59000 рублей с учетом НДС.

Величина повышения начальной цены (шаг аукциона): 1475 рублей.

Размер, срок и порядок внесения задатка:

задаток в размере 11800 рублей перечисляется на счет Продавца в л/с 0126498650

р/сч. 40601810600001000001; ГРКЦ НБ Республики Тыва; ИНН 1701039600

КПП 170101001; ОГРН 1061701021095; БИК 049304001и должен поступить не позднее 30 июля 2012 года.

Суммы задатков, внесенные участниками аукциона, за исключением победителя, возвращаются участникам аукциона в течение рабочих дней от даты подведения итогов аукциона. При уклонении или отказе победителя аукциона от заключения договора купли-продажи задаток ему не возвращается.

Заявки принимаются продавцом с 05 июля по 30 июля 2012 года в рабочие дни с 9 до 16 часов (время местное) по адресу: Республика Тыва, г. Кызыл, ул. Кечил-оола 5А.

Порядок определения победителя: наиболее высокая предложенная цена.

ПЕРЕЧЕНЬ ПРЕДСТАВЛЯЕМЫХ ДОКУМЕНТОВ:

1. Заявка установленной формы.
2. Платежный документ с отметкой банка об оплате суммы задатка.
3. Уведомление федерального антимонопольного органа или его территориального органа о намерении приобрести

подлежащее приватизации имущество в соответствии с антимонопольным законодательством РФ (для юридических лиц).

4. Копия паспорта (для физических лиц).

5. Нотариально заверенные копии учредительных документов (для юридических лиц).

6. Решение в письменном виде соответствующего органа управления юридического лица о приобретении имущества.

7. Сведения о доле Российской Федерации, Республики Тыва в уставном капитале юридического лица (выписка из ЕГРЮЛ).

8. Доверенность представителя претендента.

9. Опись представляемых документов.

Договор купли-продажи с победителем аукциона заключается в течение 5 рабочих дней с даты подведения итогов аукциона.

Условия и сроки оплаты: перечислением в течение 5 календарных дней с даты заключения договора купли-продажи.

Порядок осмотра автотранспорта с иной информацией: при подаче предварительной заявки в произвольной форме, каждому претенденту предоставляется возможность ознакомления с положением об аукционе, осмотр автотранспорта обеспечивает администрация БУ «Автобаза РТ» без взимания платы. Проведение осмотра осуществляется ежедневно на основании устного запроса заявителя в рабочие дни с 09 часов 00 минут до 12 часов 00 минут и с 13 часов 00 минут до 16 часов 00 минут, начиная с даты размещения извещения о проведении аукциона на официальном сайте торгов, но не позднее, чем за 2 рабочих дня до даты окончания срока подачи заявок на участие в аукционе.

Претендент не допускается к участию в аукционе по следующим основаниям:

представленные документы не подтверждают право претендента быть участником аукциона;

представлены не все документы в соответствии с перечнем, указанным в настоящем сообщении, или не правильно оформлены;

заявка подана лицом, не уполномоченным претендентом на осуществление таких действий;

не подтверждено поступление задатка на счет продавца в установленный срок.

Наименование организатора торгов: БУ «Автобаза Республики Тыва». г. Кызыл, ул. Кечил-оола 5А тел/факс (394-22) 6-06-86, сайт <http://minzemrt.ru/>

Наименование предмета торгов и его характеристика: Автомобиль Шевроле Блейзер 1998 года выпуска, № двигателя w2057183, кузов № X4F116DWWWC916237, цвет черный; рабочий объем двигателя-4300куб. см; мощность двигателя, л.с. 180; тип двигателя — бензиновый.

Дата, время и место проведение аукциона и подведение итогов торгов: Открытый аукцион состоится 06 августа 2012 года в 14 часов 00 минут по адресу: Республика Тыва, г. Кызыл, ул. Кечил-оола 5А, кабинет руководителя БУ «Автобаза Республики Тыва»

Начальная цена: 131000 рублей с учетом НДС.

Величина повышения начальной цены (шаг аукциона): 3275 рублей.

Размер, срок и порядок внесения задатка:

задаток в размере 26200 рублей перечисляется на счет продавца в л/с 0126498650

р/сч. 40601810600001000001; ГРКЦ НБ Республики Тыва; ИНН 1701039600

КПП 170101001; ОГРН 1061701021095; БИК 049304001и должен поступить не позднее 30 июля 2012 года.

Суммы задатков, внесенные участниками аукциона, за исключением победителя, возвращаются участникам аукциона в течение 5 рабочих дней от даты подведения итогов аукциона. При уклонении или отказе победителя аукциона от заключения договора купли-продажи задаток ему не возвращается.

Заявки принимаются продавцом с 05 июля по 30 июля 2012 года в рабочие дни с 9 до 16 часов (время местное) по адресу: Республика Тыва, г. Кызыл, ул. Кечил-оола 5А.

Порядок определения победителя: наиболее высокая предложенная цена.

ПЕРЕЧЕНЬ ПРЕДСТАВЛЯЕМЫХ ДОКУМЕНТОВ:

1. Заявка установленной формы.
2. Платежный документ с отметкой банка об оплате суммы задатка.
3. Уведомление федерального антимонопольного органа или его территориального органа о намерении приобрести под-

лежащее приватизации имущество в соответствии с антимонопольным законодательством РФ (для юридических лиц).

4. Копия паспорта (для физических лиц).

5. Нотариально заверенные копии учредительных документов (для юридических лиц).

6. Решение в письменном виде соответствующего органа управления юридического лица о приобретении имущества.

7. Сведения о доле Российской Федерации, Республики Тыва в уставном капитале юридического лица (выписка из ЕГРЮЛ).

8. Доверенность представителя претендента.

9. Опись представляемых документов.

Договор купли-продажи с победителем аукциона заключается в течение 5 рабочих дней с даты подведения итогов аукциона.

Условия и сроки оплаты: перечислением в течение 5 календарных дней с даты заключения договора купли-продажи.

Порядок осмотра автотранспорта с иной информацией: при подаче предварительной заявки в произвольной форме, каждому претенденту предоставляется возможность ознакомления с положением об аукционе, осмотр автотранспорта обеспечивает администрация ГАУ «Автобаза РТ» без взимания платы. Проведение осмотра осуществляется ежедневно на основании устного запроса заявителя в рабочие дни с 09 часов 00 минут до 12 часов 00 минут и с 13 часов 00 минут до 16 часов 00 минут, начиная с даты размещения извещения о проведении аукциона на официальном сайте торгов, но не позднее, чем за 2 рабочих дня до даты окончания срока подачи заявок на участие в аукционе.

Претендент не допускается к участию в аукционе по следующим основаниям:

представленные документы не подтверждают право претендента быть участником аукциона;

представлены не все документы в соответствии с перечнем, указанным в настоящем сообщении, или не правильно оформлены;

заявка подана лицом, не уполномоченным претендентом на осуществление таких действий;

не подтверждено поступление задатка на счет Продавца в установленный срок.

ХОЛ БӨМБҮҮНГЕ МАРГЫЛДАА



Республиканың хол бөмбүүнге шыырак ойнакчызы чораан **Доржу (Орлаштай) Эрес-оолович ХОВАЛЫГ-НЫ** чырыткылыг адынга тураскааткан хол бөмбүүнге маргылдааже хоочуннар (3 эр, 3 херээжен) командазын чалап тур.

Болур чери: **Бажың-Алаак суур.**
Июль 8-те 11 шакта.

Көдээ ажил-агый чорудуунга ажыглаар кылдыр чөпшээрер (доктаадыл) каан чер участоктарын садарының талазы-биле ажык аукцион хевирлиг садыглажышкынны эрттирериниң дугайында ДЫҢНАДЫГ

1. Садыглажышкынның организаторунун ады: Барыын-Хемчик кожуунунун чагыргазы, Кызыл-Мажалык суур, Чадамба кудумчузу, бажың 20.

2. Садар чүүлүн ады, ооң характеристиказы: хууда чуртталга тудуунга көрдүнген чер участоктарын садары.

3. Аукционнун болуп эртер чери, хүнү, үези (шак, минута) болгаш садыглажышкынның түңнелдерин үндүрери: 2012 чылдың август 10-да 14.00 шакта Кызыл-Мажалык суурнун Чадамба кудумчузу, бажың 20 (кожуун чагыргазы, 2-ги каат).

Садыглажышкын дыңнадыгда айыттыгын черге, хүнде, шакта болуп эртер. Аукционну аукционист кижиги эрттирер. Аукцион ону эрттирер турар кижиниң чер участогунун эге өрттөн (аукционнун базымы), ооң адын, кол характеристиказын болгаш аукционну эрттирериниң чурумун дыңнадыл чарлааны-биле эгелээр. "Базым" чер участогунун эге өрттөнүн 5 хуузу болуп болгаш аукцион үезинде ол өскерилбес. Аукционну эрттирер турар кижиниң эң

сөөлүнде адааны билеттин дугаарының ээзи аукционнун тиилекчизи болур.

4. Чагыларны хүлээп алырының хуусааы: 2012 чылдың июль 10-дан 2012 чылдың август 3-те 9.00-16.00 шакка чедир, кожуун чагыргазының экономика килдизи, телефон: 8 (394-41) 21-8-86.

5. Долааның хемчээли эге өртөктүн 20 хуузу: аукционнун ооң тиилекчизи болбаан киржикчилеринге долааны аукционну эрттирериниң соонда үш ажыл хүнүнүн дургузунда эгидил бээр.

6. Садыглажышкынның чүүлү-биле таныжарының чуруму болгаш хүнү, үези: участоктун турар черинге чедип барып, чер участогун боду таныжып көөр.

7. Садарының, садып алырының керээзин чарарын протоколга ат салган хүнден 5 хонуктан орай эвес хуусаада чорудар.

8. Садыглажышкынның тиилекчизиниң кириген долаазын хуузуна кылдыр садып алганы чер участогунун төлөвиринче кири санаар.

Лот №	Турар чери	Ниити шөлү	Кадастр дугаары	Ажыглаарында чөпшээрел	Эге өрттөн, рубль	Эге өртөктөн аукционнун 5% «базымы»	Эге өртөктөн 20% хемчээлдиг долаа
1	Барыын-Хемчик кожуун, Кызыл-Мажалык суур, Шекпээр, «Чалама» деп чер	450000	17:02:1322002:21	одар	90000	4500	18000
2	Барыын-Хемчик кожуун, Кызыл-Мажалык суур, Шекпээр, «Көөп-Кежиге»	270000	17:02:0702001:245	одар	18500	925	3700

«ЭНЕРГОСТРОЙ» кызыгаарлаттыг харысалгалыг ниитилелден КВАРТИРАЛАР



Амгы үеде квартира садып алыры — амгы үениң экономиказының турум эвес байдалдарында силерниң акшаңарны камгалап алырының эң эки аргазы-дыр.

ОЛ БАЖЫҢДАН КВАРТИРАЛАР САДЫП АЛЫРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ДАРААЗЫНДА ТЕЛЕФОННАРЖЕ ДОЛГААР: тел/факс: (39422) 4-85-29, 8-923-268-90-73, 8-905-920-41-01. Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 2 «а».

КАШ БАЗЫМ ЧЕРДЕ ВЫЖЫТ ГАРАЖТАР БАР.

«Ажаалга банкызы» ААН таварыштыр ипотекага ап болур.

Объектин ады	Өрзөлдөр саны	So	S кухня	Каыттар
Кызыл хоорай, Энергетиктер мкр. бажың 13, 4 каат тууйбу бажың	2 тип 2	74,78	12,27	1,2,3,4
Дужаар хуусааы 2012 ч., 1 квартал.	3	97,80	11,50	2,3,4



ШЫН Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Юстиция херектериниң талазы-биле яамызы.

Кол редакторнун хүлээлгезин күүседип турар В.О.Куулар.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru; КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдиз—2-18-10, культура, өөрөдиге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажил-агый — 2-17-09, окулга — 2-03-87, үлетпур — 2-40-77.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 7100. Чагыг 76. Номерни парлагаче дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Аргыжылганы түр када кызыгаарлаан

1. Күрүнениң "Тыва Республика-ның автомобиль оруктарының эргелели" казна албан чери автомобиль болгаш чүктөр сөөртүп турар бүгү организацияларның кичээнгейинге

Тыва Республиканың регион ужурудузальг азы муниципалдар аразының ниити ажыгдалдың автомобиль оруктарынга 2012 чылдың июль 2-ден август 31-ге чедир үеде агаарның хүндүскү температурасы 32 градустан өрү турар байдалда аар деңзилиг чүктүг автотран-

спорттарның аргыжылгазын түр кызыгаарлаар дээрзин дыңнадыр ту

2. Шимчээшкынни кызыгаарлаан аар деңзилиг чүктөр сөөртүп турар спорттарның өзектеринге көрдүнген, көрдүнген нормадан ажып турар далдарда асфальт-бетон шывыглыг тарга оларның шимчээшкынниң 22.00 шакка чедир чөпшээрээр.

Айтырылгал талазы-биле харыжыр адрес: Кызыл хоорай, Интернациональная кудумчузу, 60. Телефон: 3-0

Хүндүлүг Тываның чону! Силер бүгүдени тыва Чогаал чылынга уткуштур база чогаалчы, альпинист Маадыр-оол Ховалыгның 65 харлаанынга тураскааткан байырлалче чаладывыс.

"Хола-Хараганның Улуг Оду" деп байырлалдың программасы

Болур чери — Чөөн-Хемчик кожууннун Хорум-Даг суурнун үстүнде (1,2 км) Хола-Хараган деп чер.

Июль 14. 8.00 — Маргылдааларның, мөөрейлерниң киржикчилериниң болгаш делегацияларның бүрүткели. 9.00 — Байырлалдың ажыдышкыны. Бурунгу тыва езучулар, байыр чедиришкыннери. 10.00 — Культурлуг программаның эгези: чаа тыва эр улустун танцы-самы, сыгыт-хөөмей, ыр-шоор. 10.15 — Спортчу программаның эгези: 65 метрге чарыш (эр, херээжен улус) 30 харга чедир, 30-35, 35-40, 40-45, 45-55, 55-65, 65-тен өрү. Шыдыраа (60 хардан өрү), мини-футбол (45 хардан өрү). 12.00 — Хорум-Даг кырында чарыш (эр, херээжен улус) 30 харга чедир, 30-40, 40-50, 50-60, 60 хардан өрү назылыг. 13.00 — Хорум-Даг кырынга 32 мөгениң хүрежи (чалалга-биле). 15.00 — Туризм талазы-биле маргылдаалар: чадаг туризмниң техниказы, ориентирование, викторина. 16.00 — Хорум-Даг дугайында ыры, шүлүк мөөрейи. (Ат-алдарлыг артистер конкурстан дашкаар). 17.00 — Чогаалчы М.Ховалыгның чогаалдарындан 5-6 мин. көргүзүлгөр. 19.00 — Байыр чедиришкыннери, уран-талантылыгларның көргүзүү. 21.00 — Найырлалдың Улуг Оду. 22.30 — Фейерверк, 65 дааштаашкыннар.

Культура: т.89232648126.

Спорт: т.89232650327.

Шыдыраа: т.89232663433.

Мини-футбол: т.89133531185

Туризм: т.89133554543.

Ниити: т.89620602165.

Бо байырлалче делегей чергелиг Россияның альпинистери база чалатканнар.

Июль 15. "Мээң Тывам кайгамчыктыг

чараш!" деп турисчи маршрут.

10.00 — Тываның туристери, чал Россияның альпинистери, күзелдиг биле кады Хола-Хараган — Кызыл-Мажалык — Ак-Довурак-Абаза оруу-биле (6 Устүү-Каңгылыг бажында (19км) Н.Хөлче (2200м) аян-чорук кылыр. Ийи өмашиналар (УАЗ, Джиптер) боттар болур. Чедер турлаг Барыын Саянны эң бедии — Кызыл-Тайганың (3 км) баарында.

Июль 16. "Кажан-даа 100 эштиг дээн уткалыг Кызыл-Тайга шыпшы үнүүшкүн.

Маңаа келген аян-чорукчулар "Делниң 7 бедии — Тыва" командазының бо ат-сураглыг Россияның альпинистери удуртулгазы-биле Кызыл-Тайга (31 км) шыпшыныч үнүүшкүн кылыр. Ногаан-дыштаныр. Кызыл-Тайга кырында улуска сертификаттар тыпсыр. Найыраодаа — Улуг Оду.

Июль 17. Аал-чуртче тарап чанар Хорум-Даг (1001м) кырынга хүреж биле бо аныяк мөгелерни чаладывы

Сүт-Хөлден — Хуурак Александр, Алаңчы, Ондар Сергек, Ооржак Айдын, Шиви Херел, Ооржак Артас, Ооржак Мейраан, Ондар Сайгал, Монгуш Арат, Ховалыг Ала-Монгуш Ай-оол, Чөөн-Хемчиктен — Монгуш Түмөн, Монгуш Сылдыс, Ондар Седил. Хемден — Бурбучап Айдын, Ховалыг Ала-Шагжы Болат, Бурбучап Буян. Өвүрдү Куулар Аңгыр, Доржукай Оттук, Одай Ал Сай, Тежит Отчугаш. Ак-Довурактан — Ооржак Алик, Ооржак Айдын. Тес-Хемден — Чайы Адыгжы. Эрзинден — Чигжит Айдаш. Каа-Хе — Кенден Кара-Кат. Барыын-Хемчиктен — Ооржак Мейраан. Тандыдан — Саган-оол Херел. Тайгадан — Монгуш Саян. Хорум-Дагдан — Ооржак Мейраан, Монгуш Арат.

Оргкомитет

Дыңнадыг

Тес-Хем кожуун чагыргазының муниципалдыг өнчү-хөрен болгаш чер хамаарылгалары эргелеп-башкаар талазы-биле килдизинче Россия Федерациязының хамаатызы **Марат Оюн-оолович ДАРЖАП** Тыва Республика, Тес-Хем кожууннун Шуурмак суурда соңгу-чөөн талаже 7 км "Хоролуг-Оймак" деп черде көдээ ажы-агыйның ажыгдал черлеринден ниити шөлү 1500000 дөрбелчин метр чер участогун мал ажыл-агыйы тудары-биле 49 чылга арендага бээр дилээн билдиришкынни кириген.

Күштүг болуп турар хоойлужудулга езугаар бо дыңнадыг парлаан хүнден эгелеп 30 хонук дургузунда аңаа удурланга билдиришкынни Тес-Хем кожуун чагыргазының муниципалдыг өнчү хөренге болгаш чер хамаарылгаларының эргелелин талазы-биле килдизи хүлээп алыр.

"Шын" солунну дамчыштыр

Бистиң эргим, ынак уруувус **Чаяна Сергеевна МОНГУШТУ** сөө орукче үдежи, моральдыг болгаш материалдыг дузаны чедирген ниң Чазаның Даргазының Канцеляриязынга, Чазак Аппарадынга, ниң "Ажыл-агый эргелели" албан черинге, Ак-Довурактын-1, Ак-Довурактын, Кызыл-Мажалыктын почта салбырларынга, ДОСААФ коллективинге, хөй санныг төрелдеривиске, чоок кижилеривиске, уруувустун чыгыскурчуларынга, эш-өөрүнге улуу-биле четтиргенивисти илереттив

Кады төрөөннери

Расч. счет № 40603810400000000263

Корр.счет № 30101810500000000735

БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албаның Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың март 12-де эде бүрүткээн.

Херечилелдин дугаары—ПИ №ТУ17-00050. Индекс 11530, 31730. «Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1). Солунда парлааттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыгын саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.